

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การพัฒนาการอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นไทยวนเรื่องการตัดตุงไส้ช้าง ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนบ้านม่วงฝ้าย อำเภอเสนาห์ จังหวัดสระบุรี ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1. บริบทโรงเรียนบ้านม่วงฝ้าย
 - 1.1 สภาพปัจจุบันของโรงเรียนบ้านม่วงฝ้าย
 - 1.2 คณะกรรมการสถานศึกษา
 - 1.3 วิสัยทัศน์ของโรงเรียนบ้านม่วงฝ้าย
 - 1.4 ปรัชญาของโรงเรียนบ้านม่วงฝ้าย
 - 1.5 วัตถุประสงค์ของโรงเรียนบ้านม่วงฝ้าย
 - 1.6 ระบบโครงสร้างการบริหาร
 - 1.7 สภาพชุมชน
 - 1.8 ประวัติความเป็นมาของไทยวนในอำเภอเสนาห์ จังหวัดสระบุรี
2. สารการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544
3. ภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 3.1 ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 3.2 ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 3.3 ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น
 - 3.4 ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น
4. การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น
5. ตุง หรือ ธง
 - 5.1 ตุงไส้ช้าง
 - 5.2 ขั้นตอนและวิธีการตัดตุงไส้ช้าง
 - 5.3 การใช้งานตุงไส้ช้าง
6. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

บริบทโรงเรียนบ้านม่วงฝ้าย

สภาพปัจจุบันของโรงเรียนบ้านม่วงฝ้าย

โรงเรียนบ้านม่วงฝ้าย ตั้งอยู่ ณ บ้านม่วงฝ้าย หมู่ที่ 10 ตำบลหัวปลวก อำเภอเสนาให้ จังหวัดสระบุรี โดยความร่วมมือจากชาวบ้านม่วงฝ้ายได้ร่วมมือกันก่อสร้างอาคารเรียน โดยมี นายจันทร์ คำภีระ เป็นผู้นำในการก่อสร้าง โดยเริ่มต้นเป็นเพียงอาคารไม้ชั่วคราว และได้ทำพิธีเปิดเมื่อวันที่ 17 กรกฎาคม พ.ศ.2499 โดยมีนายแสวง อินทุสุทนต์ นายอำเภอเสนาให้มาเป็นประธานในพิธีเปิดอาคารเรียน หลังจากนั้นทางราชการได้กีดำเนินการแต่งตั้งให้นายจันทร์ สุวรรณะ เป็นครูใหญ่คนแรกของโรงเรียนบ้านม่วงฝ้าย การเรียนการสอนครั้งแรกนั้นมีจำนวนนักเรียนชาย 20 คน นักเรียนหญิง 27 คน รวมมีนักเรียน 47 คน

หลังจากนั้นในปี พ.ศ. 2511 นายตัน นางหนู สุขค่านา ได้มอบที่ดินให้ทางโรงเรียน จำนวน 4 ไร่ เพื่อสร้างอาคารเรียนแบบ ป.7 ข จำนวน 4 ห้องเรียน ซึ่งเป็นอาคารที่ใช้ในการเรียนการสอนมาจนถึงปัจจุบัน

และในปี พ.ศ. 2517 นายบัว สุรัตน์ ได้มอบที่ดินจำนวน 2 ไร่ 3 งาน ให้แก่โรงเรียนบ้านม่วงฝ้ายเพื่อใช้ในการสร้างอาคารเรียน และได้สร้างอาคารเรียนหลังที่ 2 มี 4 ห้องเรียน ซึ่งก็ยังใช้ในการเรียนการสอนมาจนถึงปัจจุบัน

ปี พ.ศ. 2547 นางสุดาวรี พึ่งทิม ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการโรงเรียน จนถึงปัจจุบัน พ.ศ.2552 โรงเรียนบ้านม่วงฝ้ายมีนักเรียนตั้งแต่ชั้นอนุบาล 1 ถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ทั้งหมดจำนวน 111 คน เป็นนักเรียนชาย 71 คน นักเรียนหญิง 40 คน มีบุคลากรครูจำนวน 8 คน เป็นชาย 2 คน หญิง 6 คน และนักการภารโรงจำนวน 1 คน ประกอบด้วย

1. นางสุดาวรี พึ่งทิม ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านม่วงฝ้าย ระดับครู คศ.3 สอนประจำชั้นอนุบาลปีที่ 2
2. นายผดุง ไผ่รัตน์ ระดับครู คศ.3 สอนประจำชั้นประถมศึกษาปีที่ 5
3. นายวิรัช ชีวกานนท์ ระดับครู คศ.2 สอนประจำชั้นประถมศึกษาปีที่ 2
4. นางชูศรี ศรีเศรษฐ ระดับครู คศ.2 สอนประจำชั้นอนุบาลปีที่ 1
5. นางผ่องจิตร กระสาทอง ระดับครู คศ.3 สอนประจำชั้นประถมศึกษาปีที่ 6
6. นางศิริวรรณ ชันทธรรม ระดับครู คศ.2 สอนประจำชั้นประถมศึกษาปีที่ 1
7. นางพัชรา ภิรมยา ระดับครู คศ.2 สอนประจำชั้นประถมศึกษาปีที่ 4
8. นางจำรอง ชีวกานนท์ ระดับครู คศ.2 สอนประจำชั้นประถมศึกษาปีที่ 3
9. นายอาทิตย์ สนามทอง นักการภารโรง

คณะกรรมการสถานศึกษา

คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานโรงเรียนบ้านม่วงฝ้าย ประกอบด้วย

1. นายทองอยู่ ภิรมยา ประธานกรรมการฯ

2. กำนันถาวร บุญนาที	รองประธานฯ
3. นายวัน สมยา	กรรมการฯ
4. นายสุวรรณ ไตรทอง	กรรมการฯ
5. นายเจริญ ราวีศรี	กรรมการฯ
6. นายประดิษฐ์ กองสมิง	กรรมการฯ
7. นายสง่า แก้วตุมกา	กรรมการฯ
8. นายบรรจบ ภิมยา	กรรมการฯ
9. นางสุดาวรี พึ่งทิม	กรรมการและเลขานุการฯ

วิสัยทัศน์ของโรงเรียนบ้านม่วงฝ้าย

จัดสิ่งแวดล้อมน่าอยู่ มุ่งสู่สุขภาพดี มีคุณธรรม
เน้นกิจกรรมวิชาการ บริหารแบบมีส่วนร่วม

ปรัชญาของโรงเรียนบ้านม่วงฝ้าย

เรียนดี มีวินัย ใฝ่สะอาด ปราชญ์วิชา กีฬาเยี่ยม

วัตถุประสงค์ของโรงเรียนบ้านม่วงฝ้าย

1. เร่งรัดและปรับปรุงประสิทธิภาพทางการเรียนการสอน
2. ส่งเสริมและปรับปรุงประสิทธิภาพด้านการสอนของครู โดยส่งเสริมการผลิตสื่อการสอน และนำสื่อที่มีอยู่มาใช้ในการจัดการเรียนการสอนให้เกิดประโยชน์สูงสุด
3. เร่งรัดคุณภาพนักเรียน โดยเน้นการอ่านคล่อง เขียนคล่อง และคิดเลขเร็ว
4. ลดอัตราการขาดเรียนของนักเรียน โดยการร่วมมือกับผู้ปกครองนักเรียน
5. ปรับปรุงการนิเทศ ติดตาม การปฏิบัติงานตามแผนงาน
6. ปรับปรุงและเสริมสร้างวินัยนักเรียน โดยให้สอดคล้องกับระเบียบประเพณี และวัฒนธรรมท้องถิ่น
7. ปรับปรุงด้านอาคารสถานที่ ปลูกไม้ดอก ไม้ประดับ ปรับปรุงบริเวณโรงเรียน
8. ส่งเสริมการจัดกิจกรรมอาหารกลางวันเน้นด้านคุณภาพและถูกหลักโภชนาการ

โภชนาการ

ระบบโครงสร้างการบริหาร

โรงเรียนบ้านม่วงฝ้ายแบ่งโครงสร้างการบริหารงานเป็น 5 กลุ่มงาน ได้แก่ กลุ่มบริหารงานวิชาการ กลุ่มบริหารงานกิจการนักเรียน กลุ่มบริหารงานบุคคล กลุ่มบริหารงานงบประมาณ กลุ่มบริหารงานทั่วไป ผู้บริหารยึดหลักการบริหาร/เทคนิคการบริหารแบบการมีส่วนร่วมและโรงเรียนเป็นฐาน

สภาพชุมชน

โรงเรียนบ้านบ้านม่วงฝ้าย อำเภอเสนาให้ จังหวัดสระบุรี ตั้งอยู่ในชุมชนขนาดกลางบนพื้นที่ราบ เดิมเป็นชุมชนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ในปัจจุบันมีโรงงานอุตสาหกรรมมาตั้งอยู่ใกล้กับชุมชนจึงทำให้ชุมชนเปลี่ยนไปเป็นชุมชนที่ประกอบอาชีพรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมเป็นส่วนหนึ่ง และมีแรงงานจากต่างพื้นที่เข้ามาอยู่อาศัยบ้านเช่าในบริเวณรอบข้าง ทำให้สภาพชุมชนเปลี่ยนไปอย่างมาก ความเป็นอยู่ของชุมชนก็เปลี่ยนไปเนื่องจากการเข้ามาทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมของคนจากที่ต่างๆ จึงเกิดการผสมผสานกันของภูมิปัญญาต่างถิ่นที่เข้ามาพร้อมกับคนเหล่านั้น กับภูมิปัญญาดั้งเดิมของคนในท้องถิ่น จนทำให้ปัจจุบันนี้ภูมิปัญญาดั้งเดิมของคนในท้องถิ่นเดิมถูกกลืน ภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมไม่ได้รับการสานต่อ ทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นบางอย่างหายไปจากวิถีชีวิตของคนในชุมชน

ประวัติความเป็นมาของไทยวนในอำเภอเสนาให้ จังหวัดสระบุรี

คำว่าวนเป็นชื่อเรียกผู้คนถิ่นเหนือมาก่อน ต่อมาคนภาคเหนือเรียกตนเองว่าคนเมือง ซึ่งไม่มีใครระบุได้ชัดเจนว่าชาวเหนือเรียกตนเองว่า "คนเมือง" มาแต่เมื่อใด

กชกร นันทพันธ์ (2531, หน้า 8 - 11) ระบุว่าเมืองเหนือใช้คำว่าไทยมานานแล้ว เช่น ศิลลาจารึกภาษาเหนือที่พิมพ์เผยแพร่และคำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปในนครเชียงใหม่ ที่ ดร.ฮันส์ เพนซ์ ค้นคว้าปรากฏว่าจารึกรุ่นแรก เช่น ศิลลาจารึกวัดพระยืน พ.ศ.1913 นิยมใช้คำ ไท จนราว พ.ศ. 2055 รัชกาลพระยาเมืองแก้ว ได้ปรากฏทั้งคำว่า ไทย และ ไท ประมาณ 70 ปี จึงนิยมใช้คำว่า ไทย เท่านั้น ปราชญ์ชาวเหนือผูกศัพท์คำว่าไทยเป็นภาษาบาลีด้วยศิลลาจารึกวัดช้างค้ำ เมืองน่าน พ.ศ.2091 รัชกาลพระยาอุปกษัยราชเรียกภาษาไทยว่า "เทยยภาษา" แต่ท่านศิริมั่งคณาจารย์แห่งจักรวาลที่ปณี ท่านใช้คำว่า "ทยยภาษา"

ทรงชัย วรรณกุล (2552, กรกฎาคม 26) กล่าวว่า สำหรับไทยวนในอำเภอเสนาให้ นั้นใช้ภาษาเขียนว่า "ไทยวน" ซึ่งเป็นคำที่มีรากศัพท์มาจากคำว่า "ไต" ซึ่งเป็นคำเรียกชื่อชนชาติดั้งเดิมในมณฑลยูนนาน ต่อมาเมื่อมีการอพยพมาอยู่ที่เมืองเชียงแสน จึงนิยมใช้คำว่า "ไท" มาจนถึงปัจจุบัน

ส่วนคำว่า "ยวน" ที่ใช้ในภาษาเขียนก็มี เช่น ตำนานดอยดงฉบับวัดห้วยไคร้ ตำบลห้วยไคร้ อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย มีความตอนหนึ่งว่า "พระพุทธเจ้าปรินิพพานไป 100 ปีแล้ว ยังมีสัตว์เดรัจฉานชื่อสุรเทโวมาแต่ป่าหิมพานต์ เพื่ออุปฐากมหาธาตุเจ้า รสีคนนั้นได้นำเอาพระสรีระธาตุพระพุทธเจ้ามาแต่เมืองราชคฤห์ ประมาณ 50 องค์ ใส่โกฏแก้วเท่าลูกแม่พาทย์ มาด้วยทางอากาศ มีรสี 500 คนเป็นบริวาร และแจ้งประวัติแก่พระเจ้ามังรายนราช พระเจ้ามังรายนราชปิติยินดีนำโกฏแก้ว ช้อนกะไหล่แก้วปัทมราคและเครื่องสักการบูชาทั้งหมด มีจตุรงค์เสนาเป็นยัสบริวาร นำพระธาตุขึ้นสู่จอมดอย พร้อมด้วยอรหันต์

กับรสีเจ้าทั้งหลาย 500 คน แลที่นั่นสุรเทโวรสีเอาเกศธาตุพระพุทธรเจ้าตั้งไว้เหนือหินก้อนหนึ่ง สันฐานตั้งหมากนาวผ่าครึ่งก็อธิษฐานจมลงในหินก้อนนั้นประมาณ 7 คอก แลเหตุตั้งนั้น ธาตุพระพุทธรเจ้าปรากฏอยู่ในหินก้อนนั้น 650 พระองค์ แลธาตุพระเจ้าก็เปล่งฉัพพรรณรังสี 6 ประการ ปรายปาฏิหาริย์ทั่วสากลเมืองยวนทั้งมวล" (ทิว วิชัยขัทตะ, 2534, หน้า 28)

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา (2526, หน้า 184) กล่าวว่า พ.ศ.2347 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดฯ ให้กรมหลวงเทพหริรักษ์และพระยายมราชนำทัพขึ้นไปตีเชียงใหม่ จนสามารถเอาชนะทัพของพม่าได้ เมื่อพม่าพ่ายแพ้ ท่านจึงให้ทำลายเมืองเสียและรวบรวมผู้คนได้ชาวเชียงใหม่ได้ 23,000 คน แบ่งออกเป็น 5 ส่วน ส่วนหนึ่งให้ไปอยู่เชียงใหม่ ส่วนหนึ่งให้ไปอยู่ลำปาง ส่วนหนึ่งให้ไปอยู่น่าน ส่วนหนึ่งให้ไปอยู่เวียงจันทน์ ส่วนหนึ่งนำมาทางใต้แบ่งให้อยู่ที่สระบุรีบ้างและให้ไปอยู่ที่ราชบุรีบ้าง

ที่ให้อพยพคนยวนเชียงใหม่มาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่สระบุรีนั้น ก็คือมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ท้องที่อำเภอเสนาได้ในปัจจุบันนี้ เพราะครั้งนั้นเมืองสระบุรียังอยู่ที่เสนาให้ โดยคนยวนจะตั้งบ้านเรือนอยู่ริมฝั่งแม่น้ำป่าสักตั้งแต่ที่ว่าการอำเภอเสนาให้ปัจจุบันขึ้นไปทางตะวันออก ภายหลังเมื่อมีบุตรหลานมากขึ้นจึงย้ายถิ่นฐานไปตั้งบ้านเรือนไกลจากฝั่งแม่น้ำป่าสักออกไปจนกระทั่งไปอยู่ในท้องที่อำเภออื่น ปัจจุบันในจังหวัดสระบุรีมีคนยวนอยู่แทบทุกอำเภอ ตลอดจนอพยพไปอยู่ต่างจังหวัด เช่นบ้านสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น

สาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 กล่าวถึงการจัดทำหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานไว้ว่า "มาตรา 27 ให้คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานกำหนดหลักสูตรแกนกลาง การศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อความเป็นไทย ความเป็นพลเมืองที่ดีของชาติ การดำรงชีวิต และการประกอบอาชีพ ตลอดจนเพื่อการศึกษาต่อให้สถานศึกษาขั้นพื้นฐานมีหน้าที่จัดทำสาระของหลักสูตร ตามวัตถุประสงค์ในวรรคหนึ่งในส่วนที่เกี่ยวกับสภาพปัญหาในชุมชนและสังคมไทย ภูมิปัญญาท้องถิ่น คุณลักษณะอันพึงประสงค์เพื่อเป็นสมาชิกที่ดีของครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศชาติ"

กระทรวงศึกษาธิการ ได้จัดทำหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน และประกาศใช้หลักสูตรนี้ เมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน 2544 เรียกว่า หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 ซึ่งถือว่าเป็น "หลักสูตรแกนกลางของประเทศ" และกำหนดว่า "สถานศึกษาต้องนำสาระและมาตรฐานการเรียนรู้ที่กำหนดในหลักสูตรไปจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา ในส่วนที่เกี่ยวกับสภาพปัญหาในชุมชนและสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่น คุณลักษณะอันพึงประสงค์ เพื่อให้ผู้เรียนเป็นสมาชิกที่ดีของครอบครัว ชุมชน สังคม ประเทศชาติและพลโลก"

โดยในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 ได้กำหนดเฉพาะสาระและมาตรฐานการเรียนรู้กว้าง ๆ โดยไม่มีการกำหนดรายละเอียดสาระการเรียนรู้ เพื่อเปิดโอกาสให้สถานศึกษาแต่ละแห่งเพิ่มเติมรายละเอียดได้ ตามวิสัยทัศน์ของสถานศึกษาและบริบทของชุมชน

สำหรับรายละเอียดสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม เล่มนี้ถือว่าเป็นหลักสูตรสังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ในส่วนที่เป็นแกนกลางสำหรับสถานศึกษาทั่วประเทศ มีสาระสำคัญดังนี้

สาระที่ 2 หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรมและการดำเนินชีวิตในสังคม มีหัวข้อหลักประกอบด้วยพลเมืองดี กฎหมายมหาชน กฎหมาย เอกชน ประเพณีวัฒนธรรม การอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ระบบการเมืองการปกครอง

สาระที่ 4 ประวัติศาสตร์ มีหัวข้อหลักประกอบด้วย เวลาและช่วงสมัยทางประวัติศาสตร์ วิธีการทางประวัติศาสตร์ เหตุการณ์สำคัญ พัฒนาการของมนุษย์ ความเป็นมาของชาติไทย บุคคลสำคัญ วัฒนธรรมภูมิปัญญาไทย

โดยมีรายละเอียดของการจัดทำกรอบแนวคิดการจัดทำสาระการเรียนรู้แกนกลางในแต่ละสาระการเรียนรู้หลัก 4 สาระ (ยกเว้นสาระที่ 1 ศาสนา ศีลธรรม จริยธรรม) ดังนี้

สาระที่ 2 : หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรมและการดำเนินชีวิตในสังคม

การจัดทำรายละเอียดสาระการเรียนรู้ หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคมตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544 สิ่งที่ต้องทำความเข้าใจเป็นอันดับแรก คือ มาตรฐานการเรียนรู้สาระ หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม ซึ่งประกอบด้วย

มาตรฐาน ส 2.1 ปฏิบัติตามหน้าที่ของการเป็นพลเมืองดีตามกฎหมาย ประเพณีและวัฒนธรรมไทย ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมไทยและสังคมอย่างสันติสุข

จากมาตรฐานในสาระการเรียนรู้ หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรมและการดำเนินชีวิตในสังคมจึงกำหนดขอบข่ายการเรียนรู้ที่มีแนวความคิดรวบยอดเกี่ยวข้องกับศาสตร์ต่าง ๆ หลายศาสตร์คือ สังคมวิทยามนุษยวิทยา รัฐศาสตร์ และนิติศาสตร์ โดยศึกษาระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์ ในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม มีวัฒนธรรม มีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นเป็นกลุ่มศึกษาสถาบันทางสังคม การจัดระเบียบทางสังคม มุ่งให้เกิดความเข้าใจต่อระบบการเมืองการปกครอง โดยเฉพาะบทบาทและหน้าที่ในฐานะพลเมืองของประเทศ ในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ศึกษาการจัดระเบียบบริหารราชการแผ่นดินของไทย และหลักกฎหมายที่สำคัญ องค์ประกอบของกระบวนการยุติธรรมด้วยความคิดรวบยอดเหล่านี้ ทำให้ผู้เรียนสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างมี คุณภาพ จึงต้องให้ผู้เรียนได้รู้จักตนเอง แสวงหาความรู้และประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับ กลุ่ม ชุมชน สังคม ที่มี

วัฒนธรรมคล้ายคลึงและแตกต่างกัน มีการขัดเกลาทางสังคมทั้งทางตรงและทางอ้อมในฐานะเป็นสมาชิกที่อยู่ร่วมกัน อันมีบรรทัดฐานทางสังคมมีระบบค่านิยม ความเชื่อ ประเพณีทางสังคม สถาบันต่าง ๆ ซึ่งมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมทางสังคม รวมทั้งสามารถวิเคราะห์สภาพสังคม วัฒนธรรมและความเป็นอยู่ระหว่างสังคมไทยกับสังคมอื่นในโลก เพื่อให้เกิดความเข้าใจอันดีต่อกัน ทั้งยังต้องเรียนรู้ และแสวงหาประสบการณ์ ทางด้านระบบการเมือง การปกครองของประเทศต่าง ๆ ในโลกโดยเฉพาะระบบการเมืองการปกครองของประเทศไทย ภายใต้รัฐธรรมนูญ ทั้งต้องเรียนรู้และเข้าใจรัฐธรรมนูญ อันเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครองประเทศ ระบบการปกครองท้องถิ่น และกฎหมายสำคัญที่เกี่ยวข้องในชีวิตของคนไทย เพื่อจะได้ปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดีในวิถีทางประชาธิปไตยและมีส่วนร่วมต่อสังคมอย่างมีเหตุมีผลมีความสามารถที่จะฉลาดเลือกประเมิน คิดพิจารณาผลที่เกิดจากการเลือกและตัดสินใจอย่างมีวิจารณญาณ หัวข้อสำคัญ ที่เป็นกรอบความคิด ในการจัดการเรียนรู้ให้ผู้เรียนในสาระหน้าที่พลเมืองวัฒนธรรมและการดำเนินชีวิตในสังคม ดังนี้

1. พลเมืองดี
2. กฎ ระเบียบ กฎหมาย
3. ประเพณีวัฒนธรรม
4. การอยู่ร่วมกันอย่างมีสันติสุข
5. การเมืองการปกครอง

การจัดทำรายละเอียดสาระการเรียนรู้ ประวัติศาสตร์ ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2544 สิ่งที่ต้องทำความเข้าใจเป็นอันดับแรก คือ มาตรฐานการเรียนรู้ สาระประวัติศาสตร์ซึ่งประกอบด้วย

มาตรฐาน ส 4.3 เข้าใจความเป็นมาของชาติไทย วัฒนธรรม ภูมิปัญญาไทยมีความภาคภูมิใจและธำรงความเป็นไทย

หัวข้อสำคัญ ที่เป็นกรอบความคิด ในการจัดการเรียนรู้ให้ผู้เรียนในสาระประวัติศาสตร์

ดังนี้

1. เวลาและช่วงสมัยทางประวัติศาสตร์
2. วิธีการทางประวัติศาสตร์
3. พัฒนาการของมนุษย์
4. เหตุการณ์สำคัญ
5. ความเป็นมาของชาติไทย
6. บุคคลสำคัญของไทย
7. วัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย

องค์ความรู้ทั้ง 5 สาระคือสาระที่ 1 ศาสนา ศิลปกรรม จริยธรรม สาระที่ 2 หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรมและการดำเนินชีวิตในสังคม สาระที่ 3 เศรษฐศาสตร์ สาระที่ 4 ประวัติศาสตร์ สาระที่ 5 ภูมิศาสตร์ นี้จะต้องจัดให้ผู้เรียนเรียนครบทุกสาระในทุกปี ตลอด 12 ปี ของการศึกษาขั้นพื้นฐานโดยการจัดลำดับประสบการณ์การเรียนรู้ในสาระการเรียนรู้ควรเป็นดังนี้

ช่วงชั้นที่ 2 ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 – 6

เรื่องราวของจังหวัดและภาคที่ผู้เรียนอาศัยอยู่ในประเทศไทย และภูมิภาคที่อยู่ใกล้เคียงในโลก

อย่างไรก็ตาม การจัดการสาระการเรียนรู้แกนรวมทั้ง 4 ช่วงชั้นนี้ สามารถยืดหยุ่นได้ในระดับประถมศึกษาปีที่ 1 – 6 และในระดับมัธยมศึกษา 1 – 6

มาตรฐานช่วงชั้นที่ 1 (ป.1 - 3)

ได้เรียนรู้เรื่องเกี่ยวกับตนเอง ครอบครัว โรงเรียน ชุมชน และผู้อื่นที่อยู่รอบข้าง จนสภาพแวดล้อมในท้องถิ่นที่อยู่อาศัยและเชื่อมโยงประสบการณ์ไปสู่โลกกว้างในลักษณะบูรณาการ

ผลการเรียนรู้ที่คาดหวังเมื่อจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 3

1. เรียนรู้เรื่องเกี่ยวกับตนเองและผู้อื่นที่อยู่รอบข้าง ตลอดจนที่อยู่รอบข้าง ตลอดจนสภาพแวดล้อมในท้องถิ่นที่อยู่อาศัย และเชื่อมโยงประสบการณ์ไปสู่โลกกว้าง

2. ผู้เรียนได้รับการพัฒนาให้มีทักษะกระบวนการและมีข้อมูลที่เป็นต่อการพัฒนา ให้เป็นผู้ที่มีคุณธรรม จริยธรรม ประพฤติปฏิบัติตามคำหลักคำสอนของศาสนาที่ตนนับถือ มีความเป็นพลเมืองดี มีความรับผิดชอบ การอยู่ร่วมกันและการทำงานกับผู้อื่นมีส่วนร่วมในกิจกรรมของห้องเรียนและได้ฝึกหัดการตัดสินใจ

3. ได้ศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับตนเอง ครอบครัว โรงเรียน และชุมชนในลักษณะการ บูรณาการผู้เรียนได้เข้าใจแนวคิดเกี่ยวกับปัจจุบันและอดีต มีความรู้พื้นฐานทางเศรษฐกิจได้ข้อคิดเกี่ยวกับรายรับรายจ่าย ของครอบครัว เข้าใจถึงการเป็น ผู้ผลิต ผู้บริโภค รู้จักการออมขั้นต้น และวิธีการเศรษฐกิจพอเพียง

4. ได้รับการพัฒนาแนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับศาสนา ศิลปกรรม จริยธรรม หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรมและการดำเนินชีวิตในสังคม เศรษฐศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และภูมิศาสตร์ เพื่อเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจในขั้นสูงต่อไป

มาตรฐานช่วงที่ 2 (ป.4 – 6)

เรียนรู้เรื่องจังหวัดภาค และประเทศของตนเองในทางกายภาพ สังคม ประเพณี วัฒนธรรม และสภาพเศรษฐกิจ โดยศึกษาเปรียบเทียบเรื่องราวของจังหวัดและภาคต่างๆของประเทศไทยที่เน้นความเป็นประเทศไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน เพื่อขยายประสบการณ์ไปสู่การทำ ความเข้าใจในภูมิภาคซีกโลกตะวันออกและตะวันตก

ผลการเรียนรู้ที่คาดหวังเมื่อจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 6

1. ได้เรียนรู้เรื่องราวของจังหวัด ภาคตนเอง และประเทศไทย ทั้งเชิงประวัติศาสตร์ ลักษณะทางกายภาพ สังคม ประเพณี และวัฒนธรรม รวมทั้งการเมืองการปกครองและสภาพเศรษฐกิจโดยเน้นความเป็นไทย
2. ได้รับการพัฒนาความรู้และความเข้าใจในเรื่องศาสนา ศิลปกรรม จริยธรรม ปฏิบัติธรรม ตลอดจนหลักธรรมคำสอนของศาสนาที่ตนนับถือ รวมทั้งมีส่วนร่วมศาสนพิธีและพิธีกรรมทางศาสนามากยิ่งขึ้น
3. ได้ศึกษาและปฏิบัติตนตามสภาพ บทบาท สิทธิ หน้าที่ในฐานะพลเมืองของท้องถิ่น จังหวัดภาค และประเทศ รวมทั้งได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมตามขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมของท้องถิ่นตนเองมากยิ่งขึ้น
4. ได้ศึกษา เปรียบเทียบ เรื่องราวของจังหวัด และภาคต่างๆของประเทศไทยกับประเทศเพื่อนบ้าน
5. ได้รับการพัฒนาแนวคิดทางสังคมศาสตร์เกี่ยวกับศาสนา ศิลปกรรม จริยธรรม หน้าพลเมือง เศรษฐศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และภูมิศาสตร์ เพื่อขยายประสบการณ์ไปสู่การทำความเข้าใจในภูมิภาคซีกโลกตะวันออกและตะวันตก เกี่ยวกับศาสนา คุณธรรม จริยธรรม ค่านิยม ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม การดำเนินชีวิต การจัดระเบียบทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจากอดีตสู่ปัจจุบัน

มาตรฐานช่วงที่ 3 (ม.1 – 3)

เรียนรู้และศึกษาเกี่ยวกับความเป็นไปของโลก โดยการศึกษาประเทศไทยเปรียบเทียบกับประเทศในภูมิภาคต่างๆในโลก พัฒนาแนวคิดและขยายประสบการณ์เปรียบเทียบระหว่างประเทศไทยกับประเทศในภูมิภาคต่างๆในโลก ได้แก่ เอเชีย โอเชียเนีย แอฟริกา ยุโรป อเมริกาเหนือ อเมริกาใต้ในด้านภูมิศาสตร์เพื่อพัฒนาแนวคิดเรื่องการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

ผลการเรียนที่คาดหวังเมื่อจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3

เรียนรู้และศึกษาเกี่ยวกับความเป็นไปของโลก โดยการศึกษาประเทศไทย เปรียบเทียบกับประเทศในภูมิภาคต่างๆเพื่อพัฒนาแนวคิดเรื่องการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข เรียนรู้และพัฒนาให้มีทักษะที่จำเป็นต่อการเป็นนักวิจารณ์ ได้รับการพัฒนาแนวคิดและขยายประสบการณ์ เปรียบเทียบระหว่างประเทศไทยกับประเทศในภูมิภาคต่างๆในโลก ได้แก่ เอเชีย โอเชียเนีย แอฟริกา ยุโรป อเมริกาเหนือ อเมริกาใต้ ในด้านศาสนา คุณธรรม จริยธรรม ค่านิยม ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม การเมือง การปกครอง ประวัติศาสตร์ และภูมิศาสตร์ ด้วยวิธีการทางประวัติศาสตร์และสังคมศาสตร์

ได้รับการพัฒนาแนวคิดและวิเคราะห์เหตุการณ์ในอนาคต สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิต และวางแผนการดำเนินงานได้อย่างเหมาะสม

มาตรฐานช่วงที่ 4 (ม.4 – 6)

ได้เรียนรู้และศึกษาความเป็นไปของโลกอย่างกว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างมีความสุข เรียนรู้ภูมิปัญญาไทย มีความภูมิใจในความเป็นไทย ยึดมั่นในวิถีชีวิตสิ่งแวดล้อม มีความรักท้องถิ่นและประเทศชาติ มุ่งทำประโยชน์และสร้างสิ่งที่ดีงามให้กับสังคม รวมทั้งมีศักยภาพเพื่อการศึกษาต่อในชั้นสูงตามความประสงค์

ผลการเรียนรู้ที่คาดหวังเมื่อจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6

เรียนรู้และศึกษาความเป็นไปของโลกอย่างกว้างขวางและลึกซึ้งได้รับการส่งเสริมสนับสนุนให้พัฒนาตนเองเป็นพลเมืองดี มีคุณธรรม จริยธรรม ปฏิบัติตามหลักธรรมของศาสนา ที่ตนนับถือรวมทั้งมีค่านิยมอันพึงประสงค์ สามารถอยู่ร่วมกันกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข รวมทั้งมีศักยภาพเพื่อการศึกษาต่อในชั้นสูงตามความประสงค์ เรียนรู้เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น มีความภูมิใจในความเป็นไทย ประวัติศาสตร์ของไทย ยึดมั่นในวิถี และการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ได้รับการส่งเสริมให้มีส่วนร่วมในการบริโภคเลือกและตัดสินใจบริโภคได้อย่างเหมาะสมมีจิตสำนึกและมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ประเพณี วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมมีความรักท้องถิ่นและประเทศชาติ มุ่งมั่นประโยชน์และการสร้างสิ่งที่ดีงามให้กับสังคม เป็นผู้มีความรู้ ความสามารถ ในการจัดการเรียนรู้ของตนเอง ชี้นำตนเองได้ และสามารถแสวงหาความรู้จากแหล่งการเรียนรู้ต่างๆในสังคมได้ตลอดชีวิต

ภูมิปัญญาท้องถิ่น

1. ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

คำว่า “ปัญญา” หรือ “ภูมิปัญญา” เป็นคำที่มีความหมายลึกซึ้งค่อนข้างยากในการสื่อสาร ทำความเข้าใจด้วยภาษาพูดหรือภาษาเขียน ภูมิปัญญาเป็นพื้นฐานความรู้ของประชาชนในสังคมนั้นๆ โดยสังคมนั้นๆ ปวงชนในสังคมยอมรับรู้ เชื่อถือ เข้าใจร่วมกัน มีคำใช้เรียกต่าง ๆ กัน เช่น คำว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น”(local wisdom) หรือ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” (popular wisdom) หรือ “ภูมิปัญญาไทย”(thai wisdom) เป็นต้น ซึ่งในแต่ละบทบาทของภูมิปัญญาท้องถิ่นในการพัฒนาสังคมได้รับการยอมรับและนำไปสู่การปฏิบัติของหน่วยงานต่างๆ มากขึ้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้นำไปใช้พัฒนาทุกด้าน เพราะภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความหลากหลายที่แวดล้อมวิถีชีวิตของคนในสังคมเกี่ยวข้องกับทุกมิติทางสังคม โดยมี “คน” เป็นศูนย์กลางของความสัมพันธ์กับมิติทางสังคม สิ่งแวดล้อมและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทั้งนี้คนหรือเรียกได้ว่าเป็นผู้ทรงภูมิปัญญาของสังคมเป็นผู้เรียนรู้ สืบทอด พัฒนา ถ่ายทอด และนำความรู้เรื่องภูมิปัญญา มาพัฒนาชีวิตของคนในสังคม ภูมิปัญญาที่คนในสังคมยอมรับ ถือเป็นมรดกที่สืบทอดคู่กับประเทศไทยมาโดยตลอด เรียกว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น”

จะเห็นได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นการสั่งสมความรู้และประสบการณ์ที่ได้รับการถ่ายทอดจากบุคคล สถาบันต่างๆ ในท้องถิ่น โดยมีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐานประกอบกับการได้รับอิทธิพลของสิ่งแวดล้อม และความเชื่อเกี่ยวข้องอยู่ด้วย เป็นความรู้ที่อยู่ยาวนาน ถิ่นปฏิบัติ สืบทอดกันมามีลักษณะของการพึ่งตนเองสูง และมีคุณค่าเป็นสิ่งที่สำคัญ ดังมีผู้ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้หลายแง่มุมต่างกัน ดังนี้

ชลทีศย์ เอี่ยมสำอาง, และวิชนี ศิลตระกูล (2533, หน้า 201-248) สรุปว่าภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้ประสบการณ์ของประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งได้รับการศึกษาอบรม สั่งสอน และถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ เป็นความรู้ประสบการณ์ที่เกิดจากประสบการณ์ของตนเอง ซึ่งได้มาจากการทำงาน จากธรรมชาติแวดล้อม สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่มีความค่า เสริมสร้างความสามารถทำให้คนมีชีวิตร่วมกันอย่างมีสันติสุข เป็นความรู้ที่สร้างสรรค์ และมีส่วนเสริมสร้างการผลิต

อังกูล สมคะเนย์ (2535, หน้า 21-24) กล่าวว่า ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง มวลความรู้ และมวลประสบการณ์ของชาวบ้านที่ใช้ในการดำรงชีวิตให้เป็นสุข โดยได้รับการถ่ายทอดสั่งสมกันมาผ่านกระบวนการ พัฒนาให้สอดคล้องกับกาลสมัย

ประเวศ วะสี (2534, หน้า 40-45) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง สิ่งที่เกิดจากการสะสมเรียนรู้มาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน มีลักษณะเชื่อมโยงกันไปหมดทุกสาขาวิชา ไม่แยกเป็นวิชาเหมือนแบบเรียนที่เรียนมา แต่เป็นการเชื่อมโยงกันทุกรายวิชาทั้งที่เป็นเศรษฐกิจ ความเป็นอยู่ การศึกษา และวัฒนธรรมจะผสมกลมกลืนเข้าด้วยกันทั้งหมด

สามารถ จันทสุรย์ (2533, หน้า 88-94) ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เองที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นความสามารถทางสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งมวลของชาวบ้านทั้งแนวลึกและแนวกว้าง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่นำไปใช้ในการแก้ปัญหาการดำเนินชีวิตในท้องถิ่นอย่างสมวัย

กรมวิชาการ (2539ข, หน้า 3) ให้ความหมายภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้หรือระบบความรู้ที่มนุษย์ค้นพบหรือคิดค้นขึ้น เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมั่นคงปลอดภัย มีความสะดวกสบาย สุขสงบ และบันเทิงใจ อาจเป็นระบบความรู้ที่คิดขึ้นเพื่อประโยชน์ส่วนตนของบุคคลใดบุคคลหนึ่งมาก่อน หรือเป็นระบบความรู้ที่คิดขึ้นเพื่อประโยชน์ของกลุ่มชนก็ได้

จากที่กล่าวมาพอสรุปได้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความสามารถ ทักษะ และเทคนิคอันเกิดจากการสะสมองค์ความรู้ มวลรวมทุกด้านที่ผ่านกระบวนการสืบทอด ปรับปรุงพัฒนาและเลือกสรรมาแล้วเป็นอย่างดี ในการสร้างผลงาน แก้ไขปัญหาและพัฒนาวิถีชีวิตของคนไทยได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัย

2. ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นเฉพาะของแต่ละท้องถิ่นตามอิทธิพลของสภาพแวดล้อม ความเชื่อ และระดับสติปัญญาของคนในแต่ละท้องถิ่น เป็นผลให้มีความรู้ที่หลากหลาย แต่อย่างไรก็ตาม ความรู้ในเรื่องดังกล่าวก็จะมีลักษณะเฉพาะที่สำคัญร่วมกัน ดังที่นักการศึกษาได้กล่าวไว้ดังนี้

สามารถ จันทสุรย์ (2533, หน้า 88-94) ได้แบ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นออกเป็น

2 ลักษณะคือ

1. ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน

2. ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องเกี่ยวกับเฉพาะด้านต่างๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรี และอื่น

ประเวศ วะสี (2534, หน้า 40-45) ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 3 ลักษณะ คือ

1. ความจำเพาะกับท้องถิ่น เนื่องจากภูมิปัญญาท้องถิ่นมีการสะสมขึ้นมาจากประสบการณ์ หรือความชัดเจนจากชีวิต และสังคมในท้องถิ่นหนึ่งๆ เพราะฉะนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่น จะมีความสอดคล้องกับเรื่องของท้องถิ่นมากกว่าภูมิปัญญาจากภายนอก โดยที่อาจนำไปใช้กับท้องถิ่นอื่นๆ ที่แตกต่างกันได้ หรือได้แต่ไม่ดีมากนัก

2. มีความเชื่อมโยงหรือบูรณาการสูง ภูมิปัญญาท้องถิ่นจะมีการเชื่อมโยงกันระหว่างชีวิตสังคมและสิ่งแวดล้อม มีการพยายามนำธรรมชาติมาอธิบายเป็นรูปธรรมที่สามารถแตะต้องได้ เช่น ความคิดเรื่องพระแม่ธรณี แม่คงคา แม่โพสพ พระภูมิเจ้าที่ ทำให้คนเคารพธรรมชาติและไม่ทำลายล้างสิ่งนั้น

3. มีความเคารพ ผู้อาวุโส ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ความสำคัญกับประสบการณ์จึงมีความเคารพผู้อาวุโส เพราะผู้อาวุโสมีประสบการณ์มากกว่า

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536, หน้า 1-10) ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่าเป็นระบบความรู้ ภูมิปัญญาไม่ได้เกิดแวบขึ้นมาในหัว แต่เป็นระบบความรู้ที่ชาวบ้านมองเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ เป็นระบบความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ ฉะนั้นในการศึกษาจะเข้าไปดูว่าชาวบ้าน “รู้อะไร” อย่างเดียวไม่พอต้องศึกษาว่าเขาเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ เหล่านั้นอย่างไร โดยพิจารณาจาก

1. การสั่งสมและการกระจายความรู้ ภูมิปัญญาเกิดจากการสั่งสมและกระจายความรู้ โดยความรู้ไม่ได้ลอยอยู่เฉยๆ แต่ถูกนำมาบริการคนอื่น เช่น หมอพื้นบ้าน สั่งสมความรู้ทางการแพทย์ไว้ในตัวคนคนหนึ่ง ซึ่งมีกระบวนการที่ทำให้เขาสั่งสมความรู้ เราควรศึกษาด้วยว่ากระบวนการนั้นเป็นอย่างไร หมอคนหนึ่งสามารถสร้างหมอคนอื่นต่อมาได้อย่างไร

2. การถ่ายทอดความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ได้มีสถาบันถ่ายทอดความรู้ แต่มีกระบวนการถ่ายทอดที่ซับซ้อน ถ้าเราต้องการเข้าใจภูมิปัญญาท้องถิ่น เราก็ต้องเข้าใจกระบวนการถ่ายทอดความรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง

3. การสร้างสรรค์ปรับปรุงระบบความรู้ของชาวบ้านไม่ได้หยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่ถูกปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลาโดยอาศัยประสบการณ์ของชาวบ้านเอง เรายังขาดการศึกษาว่าชาวบ้านปรับเปลี่ยนความรู้ และระบบความรู้เพื่อเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงอย่างไร

ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นในแต่ละท้องถิ่นโดยมีทั้งเป็นรูปธรรมและนามธรรม เป็นการสังสมเชื่อมโยงความรู้จากแหล่งต่างๆ เพื่อก่อให้เกิดมาเป็นองค์ความรู้ และมีการถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง โดยภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดนี้จะถูกปรับปรุงและพัฒนาอย่างต่อเนื่องไม่หยุดนิ่ง

3. ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญ และมีคุณค่าเป็นอย่างยิ่งต่อวิถีการดำเนินชีวิตเพื่อความอยู่รอดของบุคคลในท้องถิ่นนั้นๆ ดังที่อภิชาติ ทองอยู่ (2528, หน้า 13-18) ได้กล่าวว่า การที่ชาวบ้านสามารถรักษาหมู่บ้าน และคงสภาพท้องถิ่นได้สืบมาจนถึงปัจจุบันนี้เพราะชาวบ้านมีการแสวงหาทางออก ตอบสนองต่อสิ่งท้าทาย มีการปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ตามกาลเวลาและสภาพแวดล้อมอยู่ตลอดเวลา การที่สามารถดำรงสิ่งเหล่านี้ต้องอาศัยภูมิปัญญาของตนเอง การเปลี่ยนแปลง และผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านนั้นรุนแรงและรวดเร็ว แต่ก็ไม่สามารถทำลายสถาบันหมู่บ้านได้ มรดกทางวัฒนธรรมของหมู่บ้านยังคงอยู่ และสิ่งเหล่านี้ไม่ได้อยู่เพราะการเก็บรักษารวบรวมมรดกทางวัฒนธรรมของหมู่บ้าน

กรมวิชาการ (2539 ข, หน้า 26) กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นว่า

1. เป็นความคิด ความเชื่อ หลักการที่เป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ที่สั่งสมถ่ายทอดกันมา
2. สร้างผลงานศิลปวัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีที่ใช้เป็นแบบแผนของการดำเนินชีวิตที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา
3. เป็นการประกอบอาชีพในท้องถิ่นที่ยึดหลักการพึ่งตนเอง และได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย
4. เป็นแนวคิดหลักปฏิบัติและเทคโนโลยีสมัยใหม่ ที่ชาวบ้านนำมาดัดแปลงใช้ในชุมชนอย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและความเป็นอยู่ (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2542, หน้า 48)

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2535, หน้า 5-8) ได้กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นสรุปได้ดังนี้

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นของคนไทยสร้างชาติให้เป็นปึกแผ่น พระมหากษัตริย์ไทยทรงใช้ภูมิปัญญาในการสร้างชาติ สร้างความเป็นปึกแผ่นของประเทศมาโดยตลอด ตั้งแต่สมัยสุโขทัย พ่อขุนรามคำแหงมหาราชพระองค์ทรงปกครองประชาชนด้วยพระเมตตา แบบพ่อปกครองลูก ร่วมกันสร้างชาติบ้านเมืองจนรุ่งเรืองได้เป็นปึกแผ่น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช รัชกาลปัจจุบัน พระองค์ทรงใช้ภูมิปัญญาสร้างคุณประโยชน์แก่ประเทศทางการเมืองภายในประเทศ จนรอดพ้นภัยพิบัติหลายครั้ง

2. สร้างความภาคภูมิใจและศักดิ์ศรีเกียรติภูมิแก่คนไทย คนไทยในอดีตมีความสามารถเป็นที่ปรากฏในประวัติศาสตร์จำนวนมากเป็นที่ยอมรับนานาชาติของประเทศ เช่น นามชนมดัมที่ใช้แม่ไม้มวยไทย เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีภูมิปัญญาทางด้านภาษาและวรรณกรรม และภูมิปัญญาด้านอาหารที่เป็นที่ภาคภูมิใจของคนไทยอีกด้วย

3. ความสามารถปรับปรุง ประยุกต์หลักคำสอนทางศาสนา ใช้กับวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสม คนไทยยอมรับนับถือศาสนาพุทธเป็นส่วนใหญ่ โดยนำหลักธรรมคำสอนทางศาสนา มาปรับใช้ในวิถีชีวิตได้อย่างเหมาะสม ทำให้คนไทยเป็นผู้อ่อนน้อมต่อมคน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ประณีประนอม รักสงบ ใจเย็นมีความอดทนให้อภัยแก่ผู้ที่สำนึกผิด ดำรงชีวิตอย่างเรียบง่าย ปกคิสุข ทำให้คนในชุมชนพึ่งพากันได้ ทั้งหมดนี้สืบเนื่องมาจากหลักธรรมคำสอนพระพุทธศาสนา เป็นการใช้ภูมิปัญญาในการประยุกต์พระพุทธศาสนาเข้ากับชีวิตประจำวัน

4. สร้างความสมดุลระหว่างคนกับสังคมและธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความเด่นชัดในการยอมรับนับถือและให้ความสำคัญแก่คน สังคม และธรรมชาติอย่างยิ่ง มีเครื่องมือที่ชี้ให้เห็นได้อย่างชัดเจนมากมาย เช่น ประเพณี 12 เดือน เป็นการแสดงความเคารพและขอพร เป็นวันแห่งครอบครัว ส่วนประเพณีลอยกระทง คุณค่าอยู่ที่การบูชาและเคารพบุญคุณของน้ำที่หล่อเลี้ยงชีวิตของคน พืช และสัตว์ เป็นต้น

5. เปลี่ยนแปลงปรับปรุงได้ตามยุคสมัย แม้กาลเวลาจะเปลี่ยนไปอย่างไร ความรู้สมัยใหม่จะหลั่งเข้ามามาก แต่ภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทยก็สามารถปรับเปลี่ยนได้เหมาะสมกับยุคสมัย เช่น การรู้จักนำเครื่องยนต์มาติดต่อกับเรือใส่ใบพัดเป็นหาง สามารถวิ่งได้เร็วขึ้น เรียกว่า "เรือหางยาว" การรู้จักทำการเกษตรแบบผสมผสานพลิกฟื้นธรรมชาติให้อุดมสมบูรณ์ คืนแทนสภาพป่าเดิมที่ถูกตัดทำลายไป

จากเอกสารที่กล่าวถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้เกิดขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมดั้งเดิมซึ่งเป็นตัวกำหนดคุณลักษณะของสังคม อีกทั้งยังเป็นสิ่งที่เหมาะสม ทรงคุณค่า และมีความสำคัญเพื่อใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข อีกทั้งยังช่วยสร้างความสมดุลระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และอำนวยความสะดวกในการทำงานเพื่อพัฒนา

ชนบทของกลุ่มบุคคล เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชน โดยใช้เป็นแนวทางในการกำหนดการทำงานให้สอดคล้องและผสมกลมกลืนกับวิถีชีวิตชาวบ้านมากขึ้น

4. ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

เนื่องจากลักษณะเนื้อหาความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น มีความผสมผสานกลมกลืนและเชื่อมโยงเข้าด้วยกัน จนไม่สามารถแยกออกจากกันโดยเด็ดขาด ดังนั้น จึงมีผู้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้แตกต่างกัน ดังต่อไปนี้

ธวัช ปุณโณทก (2531, หน้า 39-57) ได้จำแนกประเภทของภูมิปัญญาชาวบ้านตามลักษณะการดำเนินชีวิตไว้ดังนี้ คือ

1. คติความเชื่อ เป็นความรู้เกี่ยวกับการดำเนินชีวิตของคนในสังคมที่ทุกคนยอมรับนับถือ และปฏิบัติต่อกันมา

2. ประสบการณ์ในการประกอบอาชีพและการศึกษาเล่าเรียน ความรู้ที่ได้จากประสบการณ์และการเรียนรู้ในการประกอบอาชีพ เช่น การที่ชาวบ้านรู้จักวิธีการทำนา เป็นต้น
สุรเชษฐ์ เวชชพิทักษ์ (2533, หน้า 12) ได้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ดังนี้

1. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิตหรือการประกอบอาชีพ ซึ่งมีลักษณะการประกอบอาชีพแบบพหุเกษตร หรือการประกอบอาชีพที่มีลักษณะจัดความสมดุลสอดคล้องกับธรรมชาติ มุ่งพึ่งพาตนเองเป็นหลักมากกว่าการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก ได้แก่ การทำวนเกษตร เกษตรผสมผสาน เกษตรอินทรีย์ และเกษตรแบบธรรมชาติ

2. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบสังคม หรือการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ซึ่งได้แก่ ความเชื่อ คำสอน ค่านิยม ประเพณี ที่แสดงออกในแบบแผนการดำเนินชีวิต

ประเวศ วะสี (2534, หน้า 21-41) ได้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นออกเป็น 5 ประเภท ดังนี้

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการยังชีพ เป็นภูมิปัญญาเพื่อการมีชีวิตอยู่รอดอยู่อย่างมีความสุข เป็นภูมิปัญญาที่เกี่ยวกับการเสาะแสวงหาปัจจัยพื้นฐานในการยังชีพของสังคม ได้แก่ การทำมาหากินเสาะหาและจัดการเกี่ยวกับปัจจัยสี่ คือ ที่อยู่อาศัย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค ภูมิปัญญาเหล่านี้ค่อยๆ เพิ่มพูนงอกงามขึ้นจนดูประหนึ่งเป็นสิ่งสามัญ

2. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการพิทักษ์ชีวิตและทรัพย์สิน คนทุกหมู่เหล่าต่างพยายามจะให้ตนมีชีวิตยืนยงมั่นคง จึงทุ่มเทใช้สติปัญญาและสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ เพื่อให้บรรลุตามต้องการซึ่งภูมิปัญญาประเภทนี้สามารถจำแนกย่อยๆ ออกดังนี้

2.1 ภูมิปัญญาการพึ่งตนเอง เป็นภูมิปัญญาในการพิทักษ์ปกป้องชีวิต ทรัพย์สินและคุ้มครองชีวิตคนรอบข้างให้ปลอดภัย

2.2 ภูมิปัญญาหลบเลี่ยงอันตราย เช่น ภูมิปัญญาของชาวบ้านที่สามารถสังเกตความแปรปรวนของสภาพดินฟ้าอากาศ รู้ว่าจะเกิดฝนหนัก ลมแล้ง ทะเลบ้า ฟ้าคะนอง น้ำท่วมใหญ่ เกิดภัยแล้ง ไฟป่า หรือภูมิปัญญาในการโค่นต้นไม้ให้ลมพัดไปในทางที่ต้องการได้ และการนำความรู้เรื่องการนอนของสัตว์แต่ละชนิดมาช่วยในการเดินทางให้ปราศจากอันตราย

2.3 ภูมิปัญญาการรวมพลังและการพึ่งพิง เช่น ภูมิปัญญาการ “ลาดตระเวน” คือรวมกลุ่มตะเวนการรับผิดชอบ ลาดตระเวนดูแลป้องกันชีวิตและทรัพย์สินของหมู่บ้านภูมิปัญญาการร่วมแรงแบ่งประโยชน์ เช่น การทำนารวม การทำสวนรวม คือร่วมกันทำนาหรือทำสวนในที่แปลงเดียวกัน ทุกคนที่ทำมีสิทธิ์เก็บกิน เป็นการสร้างจิตสำนึกร่วมกันทำร่วมกันใช้

2.4 ภูมิปัญญาในการใช้และทำศาสตราวุธ เช่น การทำและใช้จะโหนง นอกจากคิดรูปแบบให้ใช้งาน ลับ ฟัน เชือด อย่างมีดทั่วไป ยังได้เสริมแต่งให้มีส่วนที่ใช้ทำร้ายคู่ต่อสู้เพื่อให้เกิดผลหนักเบาต่างกันตามโทษานุโทษ

2.5 ภูมิปัญญาการดูแลบำรุงรักษาชีวิตและทรัพย์สิน เช่น ภูมิปัญญาในการรักษาชีวิตของเด็กและสตรี เป็นต้นว่า ห้ามหญิงมีครรภ์นั่งขวางประตู นั่งขวางบันได ห้ามลงจากบ้านเวลากลางคืน เป็นต้น

3. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการสร้างและพิทักษ์ฐานะและอำนาจ ภูมิปัญญาประเภทนี้มีทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และตำแหน่งหน้าที่ สามารถจำแนกได้ดังนี้

3.1 ภูมิปัญญาการสร้างและขยายอำนาจ ภูมิปัญญาที่ชัดเจน คือ การขยายจำนวนวงศ์ญาติญาติให้ได้มากๆ เพื่อจะได้พวกพ้องเพิ่มแรงงาน เริ่มแต่การมีภรรยาหลายๆ คน การผูกใจผู้อื่นด้วยวัฒนธรรมชายชาตินักเลง คือ ทำให้ตนเป็นผู้มีความเชื่อถือได้ด้วยเมตตากรุณา เอื้ออารี กล้าได้กล้าเสีย เข้มแข็งและกล้าหาญ เดียวขาด และยุติธรรม 3 ภูมิปัญญาที่เด่นชัด คือ การผูกเกลอ การทอดแห และ การผูกดอก

3.2 ภูมิปัญญาการรักษาฐานะและอำนาจ จำแนกเป็น 2 ลักษณะ ดังนี้

3.2.1 การบำเพ็ญบุญบารมีเพื่อผูกอำนาจวาสนา เช่น ภูมิปัญญาที่บ่งเฉพาะให้กุลบุตรกุลธิดาเป็นคนขยันสุขุมอดทน ประณีต ซึ่งส่วนจะปรากฏในงานช่างฝีมือ ตลอดจนภูมิปัญญาที่เป็นการจัดเกลาจิตใจและอารมณ์ บำรุงสติปัญญาโดยอาศัยศิลปกรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นเครื่องบ่มเพาะ

3.2.2 การเสริมศรัทธาบารมี ภูมิปัญญาการรักษาฐานะและอำนาจ ลักษณะนี้ส่วนมากจะมีโทษลักษณะผสมอยู่ เพราะมักเป็นไปในทางแข่งขันเพื่อหาทางชนะ

ผู้อื่น เช่น ภูมิปัญญาการทำและใช้ “ยาสั่ง” การใช้เวทมนต์ คาถาและเครื่องรางของขลังมาช่วยเสริมสร้างศรัทธาหรือภูมิปัญญา

4. ภูมิปัญญาการจัดการเพื่อสาธารณประโยชน์ ภูมิปัญญากลุ่มนี้ คือ ภูมิปัญญาที่ก่อให้เกิดประโยชน์ร่วมกัน เช่น การร่วมกันกำหนดทางสัญจรระหว่างหมู่บ้าน การกำหนดให้มีสาธารณะระหว่างที่นาเพื่อเป็นทางเดินสัตว์เลี้ยว ลำเลียงพืช เป็นต้น

5. ภูมิปัญญาที่เป็นการสร้างสรรคพิเศษ ภูมิปัญญากลุ่มนี้ หมายถึง กลุ่มที่เป็นปัญญาชน ชาวบ้านใช้วิสัยทัศน์หรือญาณทัศนะเฉพาะตัวสร้างสรรค์ขึ้น เช่น ภูมิปัญญาในการแต่งวรรณกรรม เป็นต้น

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2535, หน้า 8-25) ได้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ 5 หมวด ดังนี้

หมวดที่ 1 ขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อ และศาสนา หมายถึง แบบตัวอย่างที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาเกี่ยวกับคติ ความเชื่อ ปรัชญา ศาสนา ลัทธิ ไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ กฎหมายที่เกี่ยวข้องด้านวัฒนธรรม ธรรมเนียม กานปกครอง การปลูกฝังและการสืบทอด และประเพณี

หมวดที่ 2 หมวดภาษาและวรรณกรรม หมายถึง สิ่งสื่อความหมายด้วยเสียงหรืออักษรที่มีกำหนดไว้เป็นแบบแผน เพื่อใช้เป็นสื่อสร้างความเข้าใจซึ่งกันและกัน แบ่งออกเป็นประเภทต่างๆ ได้แก่ ชาวสาร วรรณกรรม ภาษาศาสตร์และหลักภาษา ภาษาถิ่น และภาษาชนต่างกลุ่ม นิทานและภูมินาม ความเรียงและฉันทลักษณ์ วาทกรรม ภาษิต และปริศนา คำทาย

หมวดที่ 3 หมวดศิลปกรรมและโบราณคดี หมายถึง สิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นเพื่อความงามที่ให้คุณค่าทางจิตใจหรือเพื่อประโยชน์ใช้สอย รวมทั้งสิ่งต่างๆ ได้แก่ จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ศิลปกรรม โบราณคดี การวางผังเมืองและชุมชน และวัฒนธรรมสถานหรือแหล่งวัฒนธรรม

หมวดที่ 4 หมวดการเล่น ดนตรี และการพักผ่อนหย่อนใจ หมายถึง สิ่งที่มีมนุษย์แสดงออกเพื่อสนองความต้องการทางด้านร่างกาย อารมณ์ และจิตใจ แบ่งออกเป็นประเภทต่างๆ ได้แก่ การขับร้องและดนตรี ระบำรำฟ้อน มหรสพ เพลงเด็กและเพลงกล่อมเด็ก เพลงหน้าพาทย์ การละเล่นพื้นบ้าน กีฬาและนันทนาการ การท่องเที่ยวธุรกิจเกี่ยวกับวัฒนธรรม

หมวดที่ 5 หมวดชีวิต ความเป็นอยู่และวิทยาการ หมายถึง กิจกรรมการดำเนินชีวิตของบุคคลหรือกลุ่มชน ประกอบกับการคิดค้น และพัฒนาวิทยาการเพื่อเสริมสร้างความ เป็นอยู่ให้ดีขึ้น โดยอาศัยบุคคลในท้องถิ่นหรือการรับเอาวัฒนธรรมต่างถิ่นมาปรับปรุง

พัฒนาการดำเนินชีวิตให้เหมาะสมยิ่งขึ้น แบ่งออกเป็นประเภทต่างๆ ได้แก่ เครื่องใช้ต่างๆ คหกรรมศาสตร์ การสาธารณสุข ที่อยู่อาศัย ชิวประวัติ วิทยาการและอาชีพ

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2541, หน้า 3-4) ได้จัดแบ่งสาขาเกี่ยวกับภูมิปัญญาไทยออกเป็น 10 สาขา ดังนี้

1. สาขาเกษตรกรรม หมายถึง ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะ และเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนาพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคนสามารถพึ่งพาตนเองในสภาวะการณ์ต่างๆ เช่น การทำการเกษตรแบบผสมผสาน การแก้ไข ปัญหาการเกษตรด้านการตลาด การแก้ไขปัญหาด้านการผลิต เช่น การแก้ไขโรคและแมลง และการรู้จักปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นต้น

2. สาขาอุตสาหกรรมและหัตถกรรม (ด้านการผลิตและการบริโภค) หมายถึง การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลผลิต เพื่อชะลอการนำเข้าตลาด เพื่อ แก้ปัญหาด้านการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัดและเป็นธรรม อันเป็นขบวนการให้ชุมชน ท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ ตลอดทั้งการผลิตและการจำหน่ายผลผลิตทาง หัตถกรรม เช่น การรวมกลุ่มของกลุ่มโรงงาน ยางพารา กลุ่มโรงสี กลุ่มหัตถกรรม เป็นต้น

3. สาขาการแพทย์แผนไทย หมายถึง ความสามารถในการจัดการป้องกันและ รักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพและ อนามัยได้

4. สาขาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งการอนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์จากคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน

5. สาขากองทุนและธุรกิจชุมชน หมายถึง ความสามารถในการด้านบริหารจัดการด้านการสะสมและบริการกองทุน และธุรกิจชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตราและโภคทรัพย์ เพื่อเสริมชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชน

6. สาขาสวัสดิการ หมายถึง ความสามารถในการจัดสวัสดิการในการประกัน คุณภาพชีวิตของคนให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

7. สาขาศิลปกรรม หมายถึง ความสามารถในการผลิตผลงานทางด้านศิลปะ สาขาต่างๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม ทัศนศิลป์ คีตศิลป์ เป็นต้น

8. สาขาการจัดการ หมายถึง ความสามารถในการบริหาร จัดการดำเนินงาน ด้านต่างๆ ทั้งองค์กรชุมชน องค์กรทางสังคมอื่นๆ ในสังคมไทย เช่น การจัดการองค์กรของ กลุ่มแม่บ้าน ระบบผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน เป็นต้น กรณีของการจัดการศึกษาเรียนรู้ นับได้ว่าเป็นภูมิปัญญาสาขาการจัดการที่มีความสำคัญ เพราะการจัดการศึกษาเรียนรู้ที่ดี หมายถึง กระบวนการเรียนรู้พัฒนาและถ่ายทอดความรู้ภูมิปัญญาไทยที่มีประสิทธิผล

9. สาขาภาษาและวรรณกรรม หมายถึง ความสามารถผลิตผลงานเกี่ยวกับด้านภาษาทั้งภาษาถิ่น ภาษาโบราณ ภาษาไทย และการใช้ภาษา ตลอดทั้งด้านวรรณกรรมทุกประเภท

10. สาขาศาสนาและประเพณี หมายถึง ความสามารถประยุกต์และปรับใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ความเชื่อและประเพณีดั้งเดิมที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อการปฏิบัติปฏิบัติ ให้บังเกิดผลต่อบุคคลและสิ่งแวดล้อม เช่น การถ่ายทอดหลักธรรมทางศาสนา การบวชป่า การประยุกต์ประเพณีบุญประเพณีต่างๆ เป็นต้น

จากการแบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่ามีการแบ่งที่แตกต่างกันออกไป ทั้งทางด้านที่แบ่งตามจุดมุ่งหมายของการเกิด หลักการปฏิบัติและลักษณะการเกิดภูมิปัญญา ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 3 ประเภทหลักๆ คือ ภูมิปัญญาเพื่ออาชีพ เพื่อสังคม และทางด้านคติความเชื่อ

การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น

สิ่งที่ถ่ายทอดจากบรรพบุรุษหรือที่เรียกว่า “มรดกทางวัฒนธรรมของหมู่บ้าน” ประสบการณ์และภูมิปัญญาที่คนรุ่นก่อนก่อนส่งต่อจากชีวิต เพื่อให้มีบุคคลหรือชาวบ้านรุ่นต่อๆ มาสืบทอดและส่งผ่านให้กับชาวบ้านรุ่นหลังโดยมีสถาบันต่างๆ เป็นแหล่งรวบรวมภูมิปัญญาเหล่านี้ไว้และมีวิธีถ่ายทอดดังนี้

สามารถ จันทสุรย์ (2533, หน้า 88-94) ได้กล่าวถึงวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นว่าชาวบ้านทุกหมู่ ทุกเหล่า ได้ใช้สติปัญญาของคนสั่งสมความรู้ประสบการณ์ เพื่อการดำรงชีพมาโดยตลอด และย่อมถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งตลอดมาด้วยวิธีการต่างๆ ที่แตกต่างกัน ไปตามสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่นทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยอาศัยศรัทธาทางศาสนา ความเชื่อถือผีสาขต่างๆ รวมทั้งความเชื่อบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานในการถ่ายทอดเรียนรู้สืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษในอดีตถึงลูกหลานในปัจจุบัน ซึ่งพอจะจำแนกได้คือ

1. วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็ก เด็กโดยทั่วไปมีความสนใจในช่วงเวลาสั้นในสิ่งที่ใกล้ตัว ได้แก่ การละเล่น การเล่านิทาน การลองทำ การเล่นปริศนาคำทาย เป็นต้น ซึ่งแตกต่างจากผู้ใหญ่ กิจกรรมการถ่ายทอดต้องง่ายไม่ซับซ้อน สนุกสนานและดึงดูดใจ วิธีการเหล่านี้เป็นการสร้างเสริมลักษณะนิสัย บุคลิกภาพที่สังคมปรารถนา ซึ่งส่วนใหญ่มุ่งเน้นจริยธรรมที่เป็นสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ

2. วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่ถือว่าเป็นผู้ที่ผ่านประสบการณ์ต่างๆ มาพอสมควรแล้ว และเป็นวัยทำงาน วิธีการถ่ายทอดทำได้หลายรูปแบบเช่นวิธีบอกเล่าโดยตรงหรือบอกเล่าโดยผ่านพิธีสู่ขวัญ พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นต่างๆ ดังจะเห็นได้โดยทั่วไปในพิธีการแต่งงานของทุกท้องถิ่นจะมีขั้นตอนมีคำสอน

ที่ผู้ใหญ่สอนคู่ป่าวสาวอยู่ทุกครั้ง รวมทั้งการลงมือประกอบอาชีพตามอย่างบรรพบุรุษก็มีการถ่ายทอดเชื่อมโยงประสบการณ์มาโดยตลอด

จากรวณ ธรรมวัตร (2531, หน้า 63-70) ได้กล่าวถึงลักษณะของการถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านอีสาน ดังนี้

1. วิธีการถ่ายทอดความรู้ให้กับเด็ก วิธีการถ่ายทอดความรู้ให้กับเด็กต้องง่าย ไม่ซับซ้อน สนุกสนาน ดึงดูดใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การเล่นเกมปริศนาคำทาย และการทดลองทำ ซึ่งเกิดจากนิสัยการขบชั่งถามของมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัยเด็กเป็นช่วงของการเรียนรู้ใโลกรอบตัว

2. วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาให้กับผู้ใหญ่ วัยผู้ใหญ่เป็นวัยทำงาน วิธีการถ่ายทอดจึงมีความแตกต่างกัน วัฒนธรรมอีสานมีการถ่ายทอดวัฒนธรรมหลายรูปแบบ ทั้งวิธีการเล่าพิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีสู่ขวัญ พิธีทางศาสนา พิธีกรรมช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของชีวิต สารประโยชน์ที่ได้จากการเพิ่มพูนความรู้จากการฟัง และรวมกลุ่มทางสังคมเพื่อทำงานร่วมกันช่วยเหลือกัน ผู้ถ่ายทอดความรู้คือผู้อาวุโสที่มีความรู้ความสามารถพิเศษในการถ่ายทอดภูมิปัญญา

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สถาบันแห่งชาติว่าด้วยภูมิปัญญาและการศึกษาไทย ได้ศึกษาการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น พบว่า เกิดขึ้นโดยกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ในด้านสังคม วัฒนธรรม และด้านเศรษฐกิจของชุมชน ซึ่งสามารถสรุปเครือข่ายวิธีการถ่ายทอดหลายรูปแบบ ดังนี้

1. เครือข่ายปัจเจกบุคคล ซึ่งเป็นการถ่ายทอดความรู้เฉพาะญาติสนิท และบุคคลในครอบครัวเดียวกัน

2. เครือข่ายในระดับชุมชน เป็นการถ่ายทอดความรู้ให้แก่บุคคลที่อยู่ในชุมชนเดียวกัน เช่น ถ่ายทอดโดยผู้นำชุมชนให้กับชาวบ้าน หรือให้สมาชิกของกลุ่มที่ประกอบอาชีพ

3. เครือข่ายระดับองค์กร เป็นการถ่ายทอดความรู้จากหน่วยงานต่างๆ เช่น หน่วยงานของรัฐ หน่วยงานของเอกชน โดยการผ่านเข้ามาทางผู้นำชุมชน เช่น ครู พระสงฆ์ ผู้ใหญ่บ้าน และผู้ที่ชาวบ้านเคารพ

นอกจากนี้วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาจะออกมาในรูปของการบันเทิงที่สอดแทรกในกระบวนการและเนื้อหาหรือคำร้องของสิ่งบันเทิง เช่น ในคำร้องของลิเก สำตัมโนราห์ หนังตะลุง กลอนลำคำ ผะเหฎ คำสอยของอีสาน คำชอของภาคเหนือ เป็นต้น คำร้องเหล่านี้จะกล่าวถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ขนบธรรมเนียม ประเพณีของท้องถิ่น คติธรรม คำสั่งสอนของศาสนา การเมืองการปกครอง การประกอบอาชีพ การรักษาโรคพื้นบ้าน รวมทั้งการปฏิบัติคนตามจารีตประเพณีต่างๆ ดังนั้น ถ้าจะให้แบ่งลักษณะการถ่ายทอดภูมิปัญญาในอดีต พอสรุปได้ตามรูปแบบใหญ่ๆ ได้ 2 แบบ คือ

1. แบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษร ทำได้หลายรูปแบบ คือ โดยการเล่าจากปากสู่ปาก เช่น การเทศนาสั่งสอน โดยการผ่านพิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณี เช่น พิธีแห่เทียนพรรษา โดยแฝงอยู่ในรูปของการบันเทิงต่างๆ ที่สอดแทรกถึงกระบวนการและเนื้อหาในรูปของคำร้อง บทร้อง การแสดงต่างๆ เป็นต้น

2. แบบเป็นลายลักษณ์อักษร เช่น การเขียนใส่ใบลาน สมุดข่อย หนังสือ ในปัจจุบันเป็นยุคที่การสื่อสาร การคมนาคม เทคโนโลยี ความเจริญก้าวหน้าทันสมัยรวดเร็ว มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาผ่านการสื่อสารมวลชนทุกสาขา จนทำให้เกิดการเลือกรับหรือไม่รับ การถ่ายทอดด้วยรูปแบบที่หลากหลายออกไปมากมายที่สะดวกต่อผู้บริโภค

ภูมิปัญญาไทยและวัฒนธรรมไทย เสมือนกับเป็นตัวแทนความเป็นชาติไทย ที่มีผู้พบเห็นที่ใดก็จะรู้ได้เลยว่านี่คือคนไทยนี่คือเอกลักษณ์ความเป็นไทย การสืบทอดภูมิปัญญาและวัฒนธรรมถือเป็นหน้าที่ของคนไทยทุกคนที่ต้องสร้างความเป็นเอกลักษณ์และวัฒนธรรมอันดีของชาติสืบต่อไป นอกจากภูมิปัญญาและวัฒนธรรมจะมีคุณค่าต่อคนในชาติโดยตรงแล้วยังมีคุณค่าต่อศาสนา เช่น สถาปัตยกรรม จิตรกรรมฝาผนัง มีคุณค่าต่อสังคม เช่น ประโยชน์ ต่อสุขภาพ การติดต่อสื่อสาร พิธีกรรมพื้นบ้านต่างๆ มีคุณค่าต่อครอบครัว เช่น การปลูกบ้านเรือนไทย เทศกาลทำให้คนในครอบครัวได้มีโอกาสกลับมาพบกัน และคุณค่าต่อชุมชน เช่น วัฒนธรรมประเพณีการลงแขกเกี่ยวข้าวที่สร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในหมู่คณะ เป็นต้น

ตุง หรือ ธง

ตุง คำนี้เป็นภาษาถิ่นภาคเหนือ หมายถึงคำว่า ธง ในภาษามาตรฐานของไทยหรือภาษาไทยภาคกลาง ซึ่งตรงกับลักษณะของ ปฏากะ ที่เป็นธงของอินเดีย อันมีลักษณะเป็นแผ่น ใช้ห้อยลงมา โดยผูกติดไว้กับปลายไม้หรือปลายเสา(ชไมพร พรเพ็ญพิพัฒน์, 2546, หน้า 15) พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า ธง ไว้ว่า

“ธง หมายถึงผืนผ้า โดยมากเป็นสีและบางอย่างมีสวดลายเป็นรูปต่างๆ ที่ทำด้วยกระดาษหรือสิ่งอื่นๆ ก็มี สำหรับ

1. ใช้เป็นเครื่องหมายบอกชาติ ตำแหน่งในราชการ โดยมีกำหนดกฎเกณฑ์ เป็นต้น เช่น ธงชาติ ธงแม่ทัพนายกอง
2. ใช้เป็นเครื่องหมายตามแบบสากลนิยม เช่น ธงกาชาด บอกที่ตั้งกองบรรเทาทุกข์ ธงขาว บอกความจำนนขออย่าศึกหรือยอมแพ้ ธงเหลือง บอกเป็นเรือพยาบาลคนป่วยหรือเรือที่มีโรคติดต่ออันตราย ธงแดง บอกเหตุการณ์อันเป็นภัย
3. ใช้เป็นเครื่องหมายเรือเดินทะเล คณะ สมาคม อาคาร การค้า และอื่นๆ

4. ใช้เป็นอาภรณ์สัญลักษณ์

5. ใช้เป็นเครื่องตกแต่งสถานที่ในงานรื่นเริงหรือถือเข้าชบวนแห่ เป็นต้น"

ซึ่งตามที่พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ระบุไว้ว่ามีหลายชนิดด้วยกัน อาทิ

- ธงกระบี่ธูช หมายถึง ธงพื้นแดง เขียนรูปกระบี่ขาวภายในธงแนบผ้าขาวลงยันต์พระกระบี่ คันธงทำด้วยไม้ชัยพฤกษ์ ยอดหอกคร่ำทอง กาบธงผูกหางนกยูงเป็นรูปแพนสอดลงในพระกระบี่ ปลายคันธงมีรูปพระกระบี่ในทำยีนยกขาหน้าและขาหลังข้างขวาขึ้น เรียกเต็มว่า ธงชัยราชกระบี่ธูช ใช้ถือนำพระราชยานในกระบวนพระยุหยาตราเข้าคู่กับธงพระกรรพาศน์ และอยู่ด้านซ้าย

- ธงจระเข้ หมายถึง ธงผืนผ้ามีรูปจระเข้ตรงกลาง มักปักไว้ที่หน้าหน้าวัด แสดงว่าทอดกฐินแล้ว

- ธงชาย หมายถึง ธงรูปสามเหลี่ยม ใช้ในกองทัพบก

- ธงนำริ้ว หมายถึง ธงรูปสามเหลี่ยม ใช้นำริ้วชบวนต่างๆ

การใช้ธงนั้นปรากฏหลักฐานมานานนับพันปี มีการพัฒนารูปแบบไปตามความเชื่อของคนในสังคม แต่ก็ยังแพร่หลายจนใช้มากระทั่งถึงทุกวันนี้ จะสามารถสังเกตได้ว่า ธงมีหลายชนิด แต่ละชนิดก็มีประโยชน์ใช้สอยต่างๆ กันไป ดุงก็เช่นกันที่มีหลายชนิด หลายรูปแบบ หลายลักษณะ และที่สำคัญก็คือต่างกันตรงการนำไปใช้ เช่น ดุงบางชนิดไว้ใช้สำหรับประดับประดา ดุงบางชนิดใช้ในงานพิธีมงคล ดุงบางชนิดใช้ในงานพิธีอวมงคล

ดุงเป็นสัญลักษณ์หรือเครื่องหมายแห่งความชื่นชม ยินดี ความสำเร็จ ความกล้าหาญ เกียรติยศ และศักดิ์ศรี เป็นสัญลักษณ์ที่สร้างขึ้นเพื่อแสดงถึงความมีสิริมงคล ชาวไทยให้ความเคารพนับถือธงเป็นของสูงชนิดหนึ่ง ในฐานะเครื่องบอกวัฒนธรรมอันเก่าแก่ งดงาม และทรงคุณค่าด้านจิตใจ

ดุงไส้ช้าง

ชไมพร พรเพ็ญพิพัฒน์ (2546, หน้า 141) กล่าวว่า ดุงไส้ช้างมีลักษณะเป็นพวงประติษฐ์ รูปร่างคล้ายจอมแหหรือปรางค์ ทำจากกระดาษสีหรือกระดาษแก้วสีต่างๆ อย่างน้อยแผ่นละสี่ มาวางซ้อนกันแล้วพับทบแยงมุมหลายๆ ทบ ใช้กรรไกรตัดสลักกันเป็นลายฟันปลาจนถึงส่วนปลายสุด แล้วคลี่ออกและจับหางขึ้นจะเห็นเป็นพวงกระดาษที่สวยงาม

การนำดุงไส้ช้างไปใช้ ทำได้โดยการนำไปผูกติดกับคันดุงยาวประมาณ 1 เมตร ใช้ถือนำชบวนแห่ครัวทานเข้าวัดประดับครัวทาน หรือปักเจดีย์ทรายที่วัดในเทศกาลสงกรานต์ แต่ในบางท้องถิ่นจะใช้ประดับตกแต่งปราสาทศพเพื่อความสวยงาม โดยประติษฐ์เป็นพวงใหญ่ๆ ใช้กระดาษว่าวสีขาวและสีดำ หรือสีขาวและสีม่วง

ดุงไล่ช้างนี้มีชื่อเรียกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น เช่น

- ชาวสันกำแพงเรียกดุงไล่หมู
- ชาวเชียงใหม่โดยทั่วไปเรียกดุงไล่ช้าง
- ชาวภาคกลางเรียกพวงลูกมะโหด
- ชาวลำปางเรียกดุงพญาอ และถ้ามีขนาดเล็กจะเรียกว่าช่อฟ้าพญาอ

ขั้นตอนและวิธีการตัดดุงไล่ช้าง

วินรัตน์ พรมา (2551) ได้อธิบายขั้นตอนและวิธีการตัดดุงไล่ช้างไว้ดังนี้

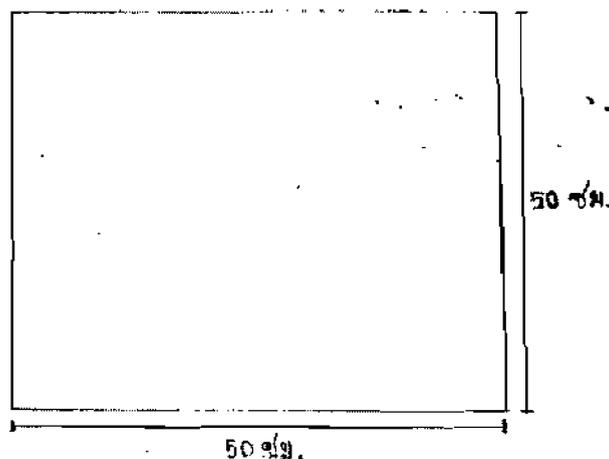
การประดิษฐ์ดุงไล่หมู(ดุงพญานาค,ดุงไล่ช้าง) เป็นประเพณีของทางภาคเหนือที่ต้องมีการประดับดุงเนื่องในโอกาสงานประเพณีต่างๆ เช่นวันสงกรานต์ จะใช้ดุงประดับในการก่อเจดีย์ทราย ขั้นตอนการประดิษฐ์ดุงไล่หมู(ดุงพญานาค,ดุงไล่ช้าง)

เครื่องมือและอุปกรณ์

1. กระจาดข้าวสารต่างๆ ,กระจาดญี่ปุ่น
2. กาว
3. เข็มสอย
4. กรรไกร
5. ด้ายสีขาวเบอร์ 60
6. เรียวไฝ,กิ้งไฝ

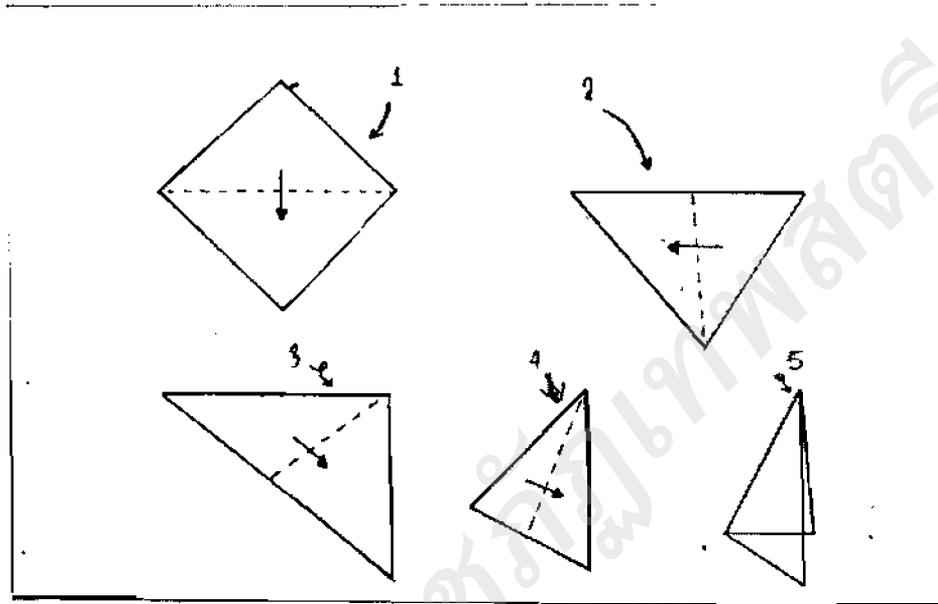
ขั้นตอนการปฏิบัติงาน

1. นำกระจาดมาตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ความกว้าง 50 เซนติเมตร จำนวน 2 แผ่น (แผ่นละสี)

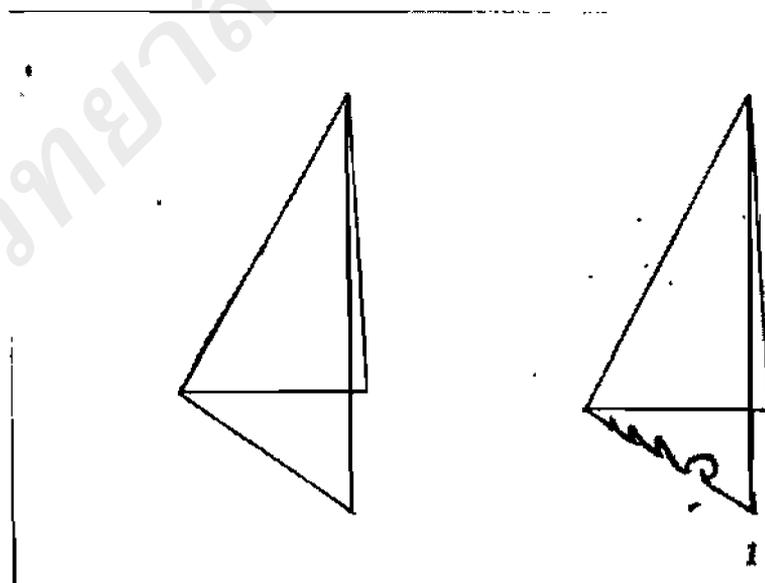
ภาพ 2 ขนาดกระจาด

2. นำกระดาษที่ตัดแล้วมาพับทบแฉงมุม เป็นรูปสามเหลี่ยม พับทบครั้ง
จำนวน 4 ครั้ง ดังภาพ 1,2,3,4,และ 5 ตามลำดับ

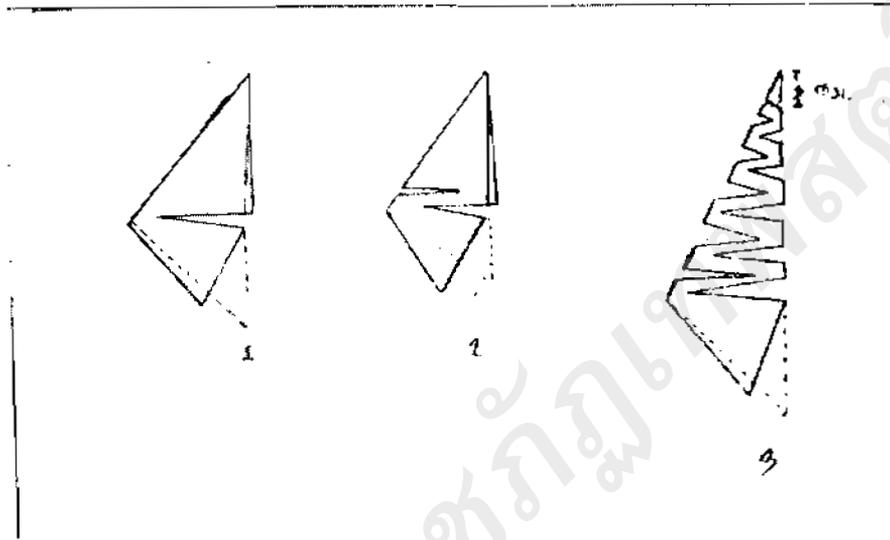
ภาพ 3 ขั้นตอนการพับกระดาษ

3. ตัดตกแต่งปลายของสามเหลี่ยมที่อยู่ด้านล่างให้สวยงาม ดังภาพ 1

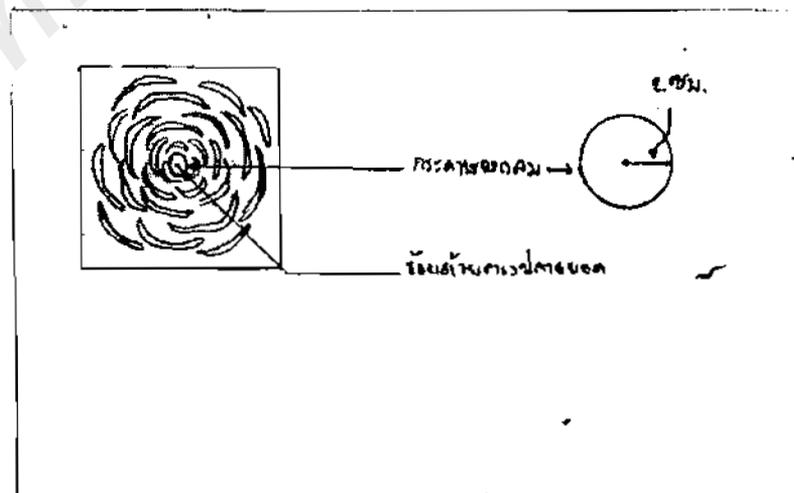
ภาพ 4 การตัดและตกแต่งกระดาษ

4. ใช้กรรไกรตัดกระดาษในด้านที่ยาวที่สุด (ดังภาพ 1) แล้วกลับมาตัดอีกข้างหนึ่ง(ดังภาพ 2) ระยะที่ตัดห่างกันประมาณ 1 เซนติเมตร โดยไม่ให้ขาดออกจากกัน ตัดสลับกันไปมาจนถึงปลาย โดยให้เหลือส่วนปลายสามเหลี่ยมไว้ประมาณ 3 เซนติเมตร (ดังภาพ1,2,3)

ภาพ 5 การตัดกระดาษ

5. คลี่กระดาษที่ตัดแล้วออกเป็นรูปสี่เหลี่ยม ตัดกระดาษเปล่าอีกหนึ่งชิ้นเป็นวงกลม รัศมี 2 เซนติเมตร นำไปติดไว้ตรงจุดกลางสี่เหลี่ยม(ส่วนยอดของหัวตุง)เพื่อความทนทาน แล้วใช้ด้ายร้อยตรงปลายยอดไว้ให้แน่น

ภาพ 6 การคลี่กระดาษและการร้อยตุงไส้ข้าง

6. พลิกกระดาษเอาด้านที่อยู่ข้างในออกมาไว้ข้างนอก จับแต่งให้สวยงาม แล้วนำไปมัดแขนกับกิ่งไม้ หรือเรียวไผ่ ข้อควรระวัง การตัดกระดาษ(ชั้นที่ 4)ให้ส่วนปลายสามเหลี่ยมตัดเล็กลงไปเรื่อยๆจะทำให้ดูสวยงามมากขึ้น

ภาพ 7 ตุ้งไส้ข้างที่ทำตามขั้นตอนจนเสร็จ

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในรูปของตุ้งไส้ เป็นภูมิปัญญาความเชื่อของบรรพชนที่น่าชื่นชม เพราะได้รับการถ่ายทอดจากความเชื่อมาในรูปความละเอียดอ่อนและความพยายาม ซึ่งบ่งบอกได้ถึงความตั้งใจจริงของผู้ทำศิลปะชั้นงามอย่างตุ้งไส้ เมื่อเสร็จออกมาเป็นชิ้นงานย่อมสร้างความภาคภูมิใจให้แก่ผู้สร้างสรรค์ ทั้งเมื่อเสร็จแล้วยังเป็นเครื่องหมายบ่งบอกถึงความเป็นสิริมงคลอีกด้วย

การใช้งานตุ้งไส้ข้าง

ตุ้งไส้ข้างสามารถนำไปใช้ได้หลากหลายลักษณะ ทั้งงานมงคล เช่น งานบรรพชา อุปสมบท งานทำบุญถวายหนังสือพระไตรปิฎก ทอดกฐิน ทอดผ้าป่า ประดับพระเจดีย์ทราย เป็นต้น ถ้าเป็นงานมงคลจะนิยมใช้ตุ้งไส้ข้างที่มีสีต่างๆ เช่น สีขาวสลั้มวง สีน้ำเงินสลั้มแดง

เป็นต้น ซึ่งมีความหมายถึงการบูชาที่สูงส่ง นอกจากการนำมาบูชาที่วัดแล้ว ดุงไต้ข้างยังสามารถใช้เป็นเครื่องประดับตามบ้านเรือนเพื่อความเป็นสิริมงคลอีกด้วย โดยดูจากลักษณะโครงสร้างของบ้านที่จะประดับดุงไต้ข้าง ถ้าบ้านมีลักษณะเป็นบ้านชั้นเดียวไม่สูงมากนักก็จะใช้ดุงไต้ข้างที่มีขนาดเล็กและไม่ยาวมาก เพื่อให้เกิดความสวยงามและไม่กีดขวาง ถ้าบ้านมีลักษณะเป็นบ้านสองชั้นได้ดูสูงก็จะใช้ดุงไต้ข้างขนาดใหญ่และยาว เพื่อให้เกิดความสวยงามและสมดุลกับโครงสร้างของบ้าน

นอกจากจะใช้ในงานมงคลแล้ว ดุงไต้ข้างยังสามารถใช้ในงานอวมงคลได้ด้วย เช่น งานศพ งานทำบุญร้อยวัน งานทำบุญอุทิศถึงผู้ตาย ประดับปราสาทศพ เป็นต้น ถ้าเป็นงานอวมงคลจะนิยมใช้ดุงไต้ข้างที่มีสีขาวสลัปลำ ในบางท้องถิ่นจะใช้ดุงไต้ข้างที่มีสีแดงสด ไปอัญเชิญดวงวิญญาณของผู้ที่เสียชีวิตด้วยอุบัติเหตุตามท้องถนน โดยนิมนต์พระสงฆ์เป็นผู้ทำพิธี

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR)

แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการวิจัยที่สร้างองค์ความรู้ที่สามารถพัฒนาไปสู่การปฏิบัติได้ ซึ่งสอดคล้องกับสภาพสังคมในปัจจุบันที่ต้องการองค์ความรู้ที่จำเป็นต่อการแก้ปัญหาเพื่อการพัฒนากิจกรรมต่าง ๆ สามารถจำแนกได้ดังนี้

1. องค์ความรู้เกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นความพยายามของนักวิชาการและนักพัฒนาในการสังเคราะห์ปัญหา และศักยภาพของงานวิจัยส่วนหนึ่งกับงานพัฒนาอีกส่วนหนึ่ง และพยายามเชื่อมโยงสาระสำคัญของการพัฒนา และการวิจัยเป็นการวิจัยแบบมีส่วนร่วมหรือการวิจัย และพัฒนา (Research and Development :R&D) จึงเป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม(Participatory Action Research :PAR) จึงเป็นการวิจัยและพัฒนาแบบหนึ่งที่ทำกับชุมชนและการเชื่อมโยงส่วนที่เป็นการวิจัยกับส่วนที่เป็นการพัฒนาหรือแก้ปัญหาเข้าด้วยกัน

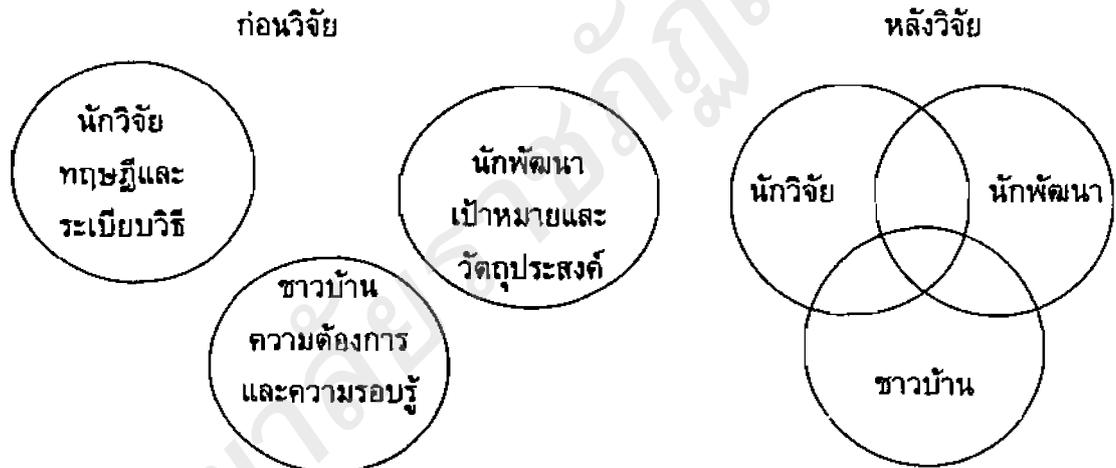
2. แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือกระบวนการที่ผู้คนจำนวนหนึ่งในองค์กรหรือชุมชนเข้ามาร่วมศึกษาปัญหาโดยกระทำร่วมกับนักวิจัย ผ่านกระบวนการวิจัยตั้งแต่ต้นจนกระทั่งเสร็จสิ้นการเสนอผลและการอภิปรายผลการวิจัย เป็นการเริ่มต้นของคนที่อยู่กับปัญหาค้นปัญหาที่ตนเองมีอยู่ร่วมกับนักวิชาการจึงเป็นกระบวนการที่คนในองค์กรหรือชุมชนมิใช่ผู้ถูกกระทำ แต่เป็นผู้กระทำที่มีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้นและมีอำนาจร่วมกันในการวิจัย การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการวิจัยที่ต่างไปจากการวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์ธรรมชาติหรือทางสังคมศาสตร์ เพราะเน้นการยอมรับหรือความเห็นพ้องจากฝ่ายชาวบ้าน สิ่งที่นักวิจัยต้องคำนึงถึง คือการประเมินความสัมพันธ์ระหว่างผู้วิจัยกับชาวบ้านตลอดเวลา และ

บทบาทวัตถุประสงค์ของการวิจัยเป็นครั้งคราว เพื่อให้สอดคล้องกับความคิดเห็นของชาวบ้าน อันจะนำไปสู่การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงและเกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชน

3. ปรัชญาของเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเชื่อว่าชาวบ้านเป็นผู้ที่อยู่กับข้อมูลอยู่กับความจริงเป็นผู้ที่รู้ดีเท่ากับนักวิจัยหรืออาจจะรู้มากกว่านักวิจัย การปฏิบัติใดๆก็ตามที่จะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิต จึงต้องเริ่มจากชาวบ้านไม่ใช่เริ่มจากสมมติฐานของผู้วิจัยหรือนักพัฒนาแต่ฝ่ายเดียว ผู้ที่เกี่ยวข้องกับฝ่ายต่างๆทั้งชาวบ้าน นักวิจัย และนักพัฒนาควรมีบทบาทในการร่วมกันกำหนดปัญหาและเลือกแนวทางในการปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและพัฒนาบทบาทของทั้งสามฝ่าย ที่ต่างมีความเท่าเทียมกัน การวิจัยลักษณะนี้จึงเป็นการเรียนรู้ผสมผสานระหว่างความรู้เชิงทฤษฎีและระเบียบวิธีวิจัย เป้าหมายและวัตถุประสงค์ของนักพัฒนารวมทั้งความต้องการกับความรอบรู้ของชาวบ้าน ดังภาพประกอบ

ภาพ 8 เปรียบเทียบโลกทัศน์ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการวิจัย

ที่มา : (สิทธิถนุ ประพุทธนิตินสาร ,2545,หน้า 23)

จากภาพวงกลมแต่ละวง เป็นโลกทัศน์หรือวิธีมองปัญหาของคนแต่ละกลุ่มมีส่วนเกี่ยวข้องกับการวิจัย โลกทัศน์ของแต่ละฝ่ายต่างกันไปตามกรอบแนวคิดที่ตนยึดถือ หลังจากเข้าสู่กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คนทั้งสามกลุ่มจะมี โลกทัศน์ร่วม และความเข้าใจร่วมกันในการพัฒนา ซึ่งเป็นรากฐานที่สำคัญในการพัฒนาความรู้ ความเข้าใจที่ได้จากการวิจัยและการพัฒนาไปพร้อมๆกัน ในลักษณะการศึกษาชุมชนเพื่อนำมาใช้แก้ปัญหา คือค่อยๆศึกษาไปแล้วทำกิจกรรมไป กลุ่มประชากร ผู้ถูกวิจัยเปลี่ยนบทบาทไปเป็นผู้ร่วมในการกระทำวิจัยโดยการมีส่วนร่วมตลอดกระบวนการ นับตั้งแต่การเริ่มตัดสินใจว่า ควรจะศึกษาวิจัยในชุมชนนั้นหรือไม่ การประมวลเหตุการณ์ หลักสูตรและข้อมูลเพื่อกำหนดปัญหา

การวิจัย การเลือกระบุประเด็นปัญหา การสร้างเครื่องมือ การเก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ และเสนอสิ่งที่ค้นพบ

นอกจากนี้ สิทธิรัฐ ประพุชนิติสาร(2545, หน้า 24 - 27)ได้เสนอปรัชญา แนวคิดของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม สรุปได้ดังนี้

3.1 การมีส่วนร่วมเป็นสิทธิ (right) เป็นเอกสิทธิ (privilege) เป็นการทำงานเป็นกลุ่ม เป็นกระบวนการบริหารการพัฒนาชนบทและเป็นเครื่องมือชี้วัดการพัฒนาชนบท

3.2 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่มีชีวิต (dynamic and organic process) เริ่มต้นจากสภาพจริงในปัจจุบันมุ่งไปถึงจุดที่ควรจะเป็นไปได้ในอนาคต จะมีลักษณะที่มีความยืดหยุ่นและปรับเปลี่ยนได้ ไม่สามารถกำหนดเวลาและกิจกรรมล่วงหน้าได้ เชื่อว่าผู้ด้อยโอกาสมีความสามารถที่จะร่วมทำงานได้ จะต้องเริ่มจากคนที่รู้สึก (feel) ต่อปัญหา หรือความต้องการของตนไปสู่การคิด (think) การกระทำซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง (transformation) ทั้งในตัวเองและชุมชนทั้งในด้านสติปัญญา จิตใจและมีดีด้านกายภาพ สิ่งแวดล้อมอื่นๆ

3.3 กระบวนการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่ประกอบไปด้วยการแสวงหาความรู้และการกระทำ จะดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและไม่สิ้นสุดตราบเท่าที่ผู้ด้อยโอกาสยังสามารถรวมกลุ่มกันได้ และคำนึงถึงภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าภูมิปัญญาของนักวิชาการ

3.4 การวิจัยแบบมีส่วนร่วม เกิดจากการปรับยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นจากการสั่งการ จากหน่วยเหนือมาเป็นชุมชน หรือชาวบ้านผู้ได้รับการพัฒนาเป็นศูนย์กลางการดำเนินการ ด้วยความเชื่อในความสามารถของมนุษย์ที่แก้ปัญหาด้วยตนเองได้ถ้าเขารู้และเข้าใจเป้าหมายการพัฒนาตนเองและชุมชน การวิจัยลักษณะนี้เป็นการจุดพลังให้ชุมชนรับรู้การเรียนรู้ร่วมกันแก้ปัญหาต่างๆของชุมชน เป็นการเรียนรู้ของชุมชนอันเกิดจากการทำงานร่วมกันซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน นอกจากนี้ยังเป็นการทำงานร่วมกันระหว่างผู้วิจัยกับสมาชิกในชุมชนที่จะศึกษาชุมชน เน้นการวิเคราะห์ชุมชน เพื่อค้นหาศักยภาพปัญหา แนวทางแก้ปัญหาด้วยการวางแผนปฏิบัติตามแผนที่วางไว้ ประเมินงานเป็นระยะเพื่อปรับเปลี่ยนแผนการดำเนินงานให้สามารถบรรลุเป้าหมายได้

3.5 เป้าหมายสุดท้ายของการวิจัย คือการเปลี่ยนแปลงสังคมอย่างถอนรากถอนโคน เพื่อพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น เพราะฉะนั้นจึงต้องให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันและเต็มที่ตลอดกระบวนการของการวิจัย ตั้งแต่การทำความเข้าใจและนิยามปัญหาของการวิจัย การเลือกวิธีการแก้ปัญหา การวิเคราะห์ข้อมูลต่างๆ การทำกิจกรรมที่จะตามมา จากผลการวิจัย และยังคงให้กลุ่มคนไร้อำนาจต่อรอง (powerless group) เข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัยด้วย ทั้งนี้เพื่อจะก่อให้เกิดจิตสำนึกในหมู่ประชาชนให้เกิดความหวงแหนทรัพยากร

ต่างๆของตนและมุ่งไปสู่การพึ่งตนเอง นักวิจัยภายนอกเป็นเพียงผู้อำนวยการความสะดวกและเป็นผู้ร่วมเรียนรู้ตลอดกระบวนการวิจัยเท่านั้น

4. วัตถุประสงค์ของเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการส่งเสริมให้คนในชุมชนได้เรียนรู้และพัฒนาตนเองในการนำไปสู่การพัฒนาชุมชนและสังคมทุกด้านซึ่งสามารถจำแนกวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้ ดังนี้

4.1 เพื่อปลูกจิตสำนึกให้คนในชุมชน ได้ตระหนักในปัญหาของตนเอง และเกิดความตระหนักในบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบของตน มีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาตนเองและชุมชน

4.2 เพื่อดำเนินการวิจัยโดยเน้นการเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์อย่างเป็นวิทยาศาสตร์เพื่อช่วยในการตัดสินใจ กำหนดปัญหาและแนวทางในการแก้ปัญหา รวมทั้งดำเนินการแก้ปัญหาด้วยตนเอง โดยอาจารย์ร่วมกับองค์กรและหน่วยงานต่างๆซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบในเรื่องนั้นๆ

4.3 เพื่อร่วมกับชุมชนในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง

4.4 เพื่อส่งเสริมการรวมกลุ่ม และการทำงานร่วมกันในการแก้ปัญหา และการพัฒนาชุมชน อีกทั้งผลักดันให้กิจกรรมทั้งหมดดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง

5. วิธีการวิจัยของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

5.1 เน้นการศึกษาชุมชน เป็นการให้ความสำคัญกับข้อมูลและความคิดของชาวบ้านการเก็บข้อมูลเป็นการสนทนาแลกเปลี่ยนประสบการณ์และความคิดเห็นร่วมกัน เพื่อศึกษาถึงสภาพปัญหาในชุมชนหรือความต้องการของชุมชน ซึ่งเป็นการช่วยกันวิเคราะห์สภาพปัจจุบันในชุมชน นอกจากนี้ต้องคำนึงถึงทรัพยากรในชุมชนที่เอื้อต่อการแก้ปัญหาและการพัฒนา

5.2 เน้นการหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาโดยประชาชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา ศึกษาทรัพยากรท้องถิ่นที่จะนำไปสู่วิธีการแก้ไขปัญหา

5.3 เน้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการคัดเลือกโครงการเพื่อนำไปสู่การนำไปปฏิบัติ ซึ่งอาจจะต้องคำนึงเชิงเศรษฐศาสตร์ในแง่ของความคุ้มค่า ความเหมาะสมกับเงื่อนไขทางวัฒนธรรม ความเชื่อและอื่น ๆ ร่วมด้วย

5.4 เน้นให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการดำเนินงานแก้ไขปัญหาทุกขั้นตอนและสามารถดำเนินการได้เองหลังจากสิ้นสุดการวิจัยหรือเมื่อนักวิจัยออกจากพื้นที่แล้ว

6. ระเบียบวิธีวิจัยของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นระเบียบวิธีที่ไม่ยึดติดรูปแบบ อันเป็นมาตรฐานใดๆ การรวบรวมข้อมูลทำได้หลายรูปแบบ โดยมากจะใช้วิธีเดียวกับวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ แต่การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีขั้นตอนมากกว่างานวิจัยเชิงคุณภาพ มีการปฏิบัติการและกิจกรรมเพิ่มเข้ามา ตลอดจนการติดตามประเมินสถานการณ์ และการปรับปรุงแก้ไขเพื่อให้เกิดความเหมาะสม การรวบรวมข้อมูลตั้งแต่การเข้าไปในสนาม การสร้างความสัมพันธ์ การสังเกตการสัมภาษณ์ และการวิเคราะห์เน้นการมีส่วนร่วมของฝ่าย ประชาชนมีวิธีการทำได้หลายวิธีเช่นการตะล่อม (probe) การประชุมกลุ่ม การใช้ดีทัศน์ การประชุมเชิงปฏิบัติการ การสัมภาษณ์ การสำรวจ การให้คำปรึกษา การทำแผนที่ของชุมชน การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสนทนากลุ่ม การอภิปราย การที่จะได้ข้อมูลที่ต้องการ โดยใช้วิธีการใดนั้นต้องมีความกลมกลืนและขึ้นอยู่กับ การตกลงร่วมกันระหว่างนักวิจัยกับประชาชน ในชุมชน

7. บทบาทของนักวิจัยในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

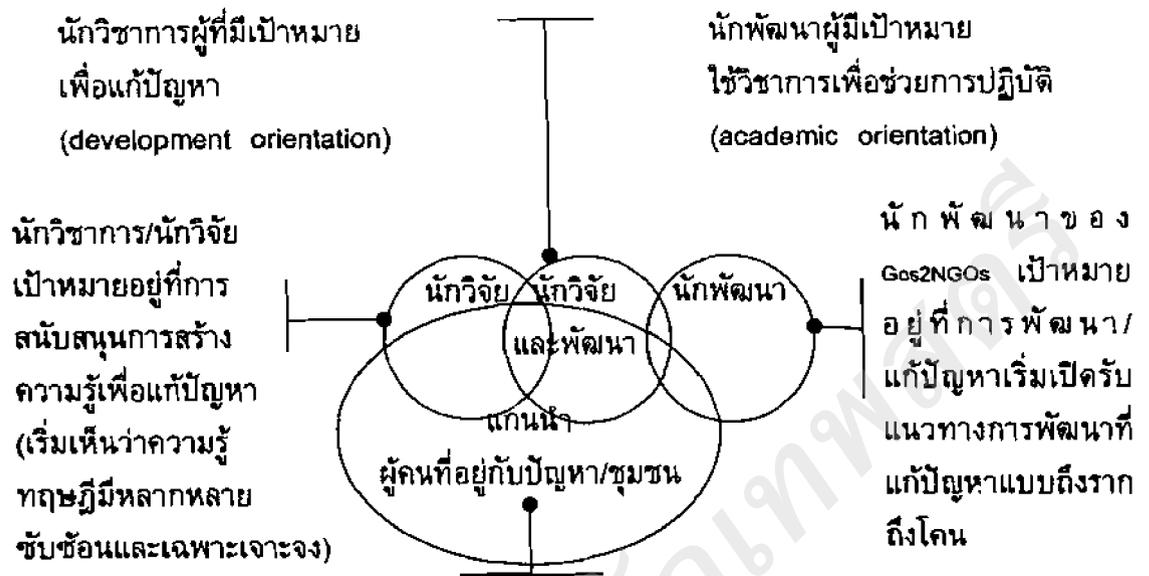
การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นักวิจัยต้องมีบทบาท ดังนี้

7.1 ต้องตระหนักในข้อจำกัดของตนเองมีความรู้สึกที่ไม่รู้นอกจากนี้ยังต้องตระหนักในระบบคุณค่าของตนเอง เมื่อต้องสัมพันธ์กับค่านิยมของประชาชนในท้องถิ่นที่แตกต่างกันไปจากตนเอง

7.2 ยอมรับการไม่รู้และพยายามเรียนรู้จากคนในชุมชนผ่านมิตรภาพความเข้าใจซึ่งกันและกัน

7.3 หลังจากที่ได้ข้อมูลพอสมควรหรือเข้าใจปัญหาของท้องถิ่น ต้องร่วมกับชาวบ้านหาทางออกหรือการแก้ไขปัญหา ซึ่งขั้นตอนนี้เป็นงานหนักและมักเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งอันเกิดจากความขัดแย้งอันเกิดจากโครงสร้างอำนาจท้องถิ่น แต่การก้าวเดินอย่างมีจังหวะปลุกกระตุ้นให้ชาวบ้านตระหนักและเปิดใจกว้างออก จะช่วยให้ชาวบ้านได้เรียนรู้และเห็นทางออกที่ไม่จำเป็นต้องมี การปะทะหรือนำไปสู่ความขัดแย้งเสมอไป นอกจากนั้น การแก้ไขปัญหโดยชาวบ้านมี ส่วนร่วมเป็นระบบการเรียนรู้วิธีการแก้ปัญหาไปด้วย

7.4 คนนอกที่เข้าไปเรียนรู้ในชุมชนหรือชนบท ต้องเตรียมเรียนรู้เกี่ยวกับสถานการณ์ความขัดแย้งของชนชั้นผู้นำในชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างพวกเขาทั้งภายในภายนอก อิทธิพลของเขาค่อนโยบายการปฏิบัติในการพัฒนา ดังภาพ

ภาพ 9 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม(แบบที่จุดประสงค์อยู่ที่การแก้ปัญหาแบบยั่งยืน)
ที่มา : (สิทธิรัฐ ประพุทธนิตสาร ,2545 ,หน้า 45)

จากภาพ 9 แสดงการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งนักวิจัย นักพัฒนาหรือนักวิจัยและพัฒนาร่วมกับแกนนำของคนที่อยู่กับปัญหาในชุมชน เป็นหุ้นส่วนและมีการผสมผสานระหว่างจุดแข็งของแต่ละหุ้นส่วนเข้าด้วยกันอย่างเลือกสรรและกลมกลืน คือ

1. นักวิชาการแข็งในด้านการวิเคราะห์ แต่ไม่รู้ปัญหาดี ไม่มีหน้าที่ปฏิบัติ
2. นักปฏิบัติแข็งในด้านการปฏิบัติ มีทรัพยากรพร้อมแต่ไม่รู้ปัญหาดีพอ และการวิเคราะห์สู่นักวิชาการไม่ได้
3. แกนนำผู้อยู่กับปัญหา รู้ปัญหาลึกซึ้งดี แต่การวิเคราะห์และศักยภาพในการระดมทรัพยากรมีน้อยกว่านักปฏิบัติ

เพราะฉะนั้น การวิจัยและพัฒนาแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นกระบวนการเรียนรู้จะทำให้ทุกฝ่ายที่เป็นหุ้นส่วนได้รับ (take)และได้ให้ (give) จะเห็นได้ว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นกลไกสำคัญในกระบวนการพัฒนาที่สอดคล้องกับสภาพสังคมในปัจจุบันที่ต้องการองค์ความรู้ที่จำเป็นต่อการแก้ปัญหา หรือการพัฒนาในกิจกรรมต่างๆเพื่อการดำรงชีวิตที่มีคุณภาพ